

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА В РОСІЇ

Реферат петербурської академії наук в справі
знесеня заборони українського слова,
з додатком "Історичної записки"
К. А. Воєнского і вступним словом
проф. М. Грушевського

СКРЕНТОН, ПА.

ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

1916.

Як звісно, комітет міністрів з кінцем 1904 р., застановившись над заборонами української мови в Росії, поручив міністрам освіти і внутрішніх справ, засягнувши гадки в сій справі київського генерал-губернатора, академії наук і університетів київського і харківського, застановити ся над сими заборонами і свої гадки в сій справі, разом із гадками запитаних інституцій, подати під розвагу комітетови міністрів. Всі запитані інституції висловили ся за знесенням заборон українського слова. Опублікований академією наук меморіал, предложений нею в сій справі міністрам, знайомить нас ближше зі становищем, яке зайняла в сій справі найвища наукова інституція Росії, з її поглядами й мотивами. Меморіал вийшов “на правах рукопису”, то значить зістаєть ся виданням дуже рідким, мало приступним. Тому ми вважаємо потрібним познайомити з ним нашу публіку.*)

Запитана міністрами, академія вибрала комісію, до котрої увійшли Т. Корш як голова, А. Фамінцин, В. Заленський, Ф. Фортунатов, А. Шахматов, А. Лапо-Данілевський, С. Ольденбург як члени (самі Великороси, з виїмком ак. Заленського). Головним референтом був ак. Шахматов, звістний спеціаліст від історії язика й староруського письменства; він головнo, а також ак. Корш потрудили ся над меморіалом, предложеним комісією академії і потім предложеним академією комітету міністрів. До участі в своїй роботі комісія запросила також декого з петербурських Українців, що й предложили свої записки по різних питанням українського слова й української національної справи в Росії, і академія видрукувала їх між але-

*) Императорская Академія Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненій малорускаго печатного слова, Спб., 1905, ст. III+96 (Напечатано по распоряженію Имп. Академіи Наукъ, Мартъ 1905).

ґазами до свого меморіялу. Вислід, до котрого приходить академія на підставі рефератів своїх членів і згромадженого ними матеріалу і предкладає міністрам, такий: “Імператорська Академія Наук, ознайомивши ся з рефератом комісії, не може не признати, що цензурні обмеження малоруського друкованого слова, які й почали ся доперва від 1863 р., не були викликані якимись небезпечними для одности Росії змаганнями малоруського народа чи його інтелігенції. Рівнож і тепер ніщо не вказує на існуванє таких змагань. Правительственні розпорядження, що підтяли свободний розвій малоруської літератури, по перше — не дали досі визначити ся обопільним відношенням великоруської й малоруської літератури, котрі — в тім переконана Академія Наук — не розминуть ся ані в своїх цілях ані в напрямі; по друге, викликали неприродний зріст малоруської літератури в Галичині — літератури, в значній мірі ворожої Росії. Тепер сі правительственні розпорядження служать джерелом сильного і зовсім природного незадоволення освічених верств малоруської людности Росії. Окрім того вони шкодять інтересам сільської людности Малоросії: розповсюдження книжок релігійно-морального, педагогічного, загально-інструктивного змісту затримуєть ся або повним незнанням, або недостатним знанням великоруської книжної мови серед Малоросіян. Все отсе дуже негативно відбиваєть ся на інтересах всього руського народу”.

Академія підносить, що переслідуваннє книги не за зміст, а за форму (мову) противить ся російському законодавству; що тільки “збіг нещасливих обставин” міг піддати гадку заборони цілого язика і открийовання української правописи; в кінці, що сама форма тайних адміністраційних розпоряджень, а не законів, для заборон української мови вказує на те, що вони не були відповідно передумані в законодавчих інстанціях. Академія тому “думає, що неминуче потрібно тепер же знести розпорядження 1876 і 1881 р.” “Заразом усе вище сказане привело Академію Наук до переконання, що малоруська люд-

ність повинна мати таке ж право як і великоруська, говорити публічно і друкувати на своїй рідній мові”.

Ся опінія академії дає резюме реферату академічної комісії, який подаємо низше в цілості, як дуже інтересний, не тільки з публіцистично-політичного становища документ, а й цінний з наукового погляду твір. (Особливо галицькі москвофіли могли б з нього дуже багато навчитися!). Як побачать наші читачі, реферат сей стоїть на ґрунті окремішності українського народу, його мови й письменства, його історичної традиції й права на свободний культурний розвій. Нема й сліду теорій про якийсь провінціальний характер українського языка чи народности супроти великоруської; реферат виразно трактує як рівнозначні одиниці нарід “великорусскій” і “малорусскій”, “языкъ малорусскій” і “языкъ великорусскій” — нема мови про народність і язык “общерусскій”, що так недавно ще пишався на сторонах писань навіть учених із значними іменами. Академіки з цілою рішучістю доводять те, що доводили оборонці українського слова, що “общерусскій” язык не існує і не існував ніколи на памяти історії, що т. зв. “общерусскій литературный языкъ” — язык великоруський; що польська інтрига, котрою толковано початки українського національного руху — міт, непорозуміння, сотворене в значній мірі самою-ж “польською інтригою”, і т. п. Можна пожалувати, що такого становища, таких поглядів на нашу національну справу петербурська академія не зазначила скорше, коли наші голоси в обороні національних прав і національного розвитку, серед безустанних лайок, глузу й інсинуацій стрічалися з таким завзятим мовчанєм авторитетів російської науки, з невеликими виїмками. Тоді такий голос академії міг би мати невелике значіння; тепер, коли національні відносини рішаються не науковою диспутою, а иншими чинниками, він такого ефекту мати не буде — але без значіння він не зістанеться..

Я не буду входити тут у деталі сього реферату — ні чисто наукового, ні більше публіцистичного характеру, що вимагали

би певного доповнення, спростовання або застереження. Маю ціль чисто інформаційну. Не спiniaючи ся більше на академічній рефераті, який подаєть ся в цілости, спiniaю ся коротенько на долучених додатках (також не входячи в їх критику), що займають більше як дві третини академічного видання.

З них один — урядову записку К. Воєнського, урядника з “Главного управління по дѣламъ печати” про заборони українського слова подаємо в цілости. Крім неї цензурній практиці присвячений більший реферат П. Стебницького (с. 29—45). Коротко згадавши про становище російського правительства до українського слова від часів Петра, автор ближше слідить історію переслідування українського слова від р. 1863. Цікавою ілюстрацією являєть ся статистична дата, що з 230 рукописів, предложених цензурі київським видавничим гуртом у 1895—1904 р., тільки 80 вийшли з цензури о стільки можливо, що їх іще можна було надрукувати! Ол. Лотоцький дає короткий огляд українського літературного руху XIX в., в Росії й Австрії. Ол. Русов вияснює значіння українофільства та доводить його нешкідливість із політичного становища; більше менше такий зміст має також реферат П. Саладілова. С. Русова вияснює велику шкідливість заборони української книжки для народньої освіти: вказує на те, що російські підручники, популярні книжки й шкільна наука не приступні українським дітям і селянам, і заборона українського слова має результатом далеко більший процент неписьменних і рецидивістів неписьменности (що забувають всякі результати шкільної науки) на Україні в порівнянні з великоросійськими губерніями (там % неписьменних у ліпших губерніях спадає низше 20%, в українських не йде низше 50%). Туж саму сторону питання освітлює в коротенькій записці В. Науменко. Залучений лист В. Леонтовича до Д. Мордовця вказує на неможливе, нелюдське положення українського інтелігента, коли його силоміць змушують до писання по великоруськи. “Коли я хочу сказати щось варте того, аби його предложити читачеві, я не

можу сього зробити инакше як українською мовою” — пише сей, по його власним словам в повні на російській культурі вихований український інтелігент. “Мнѣ омерзительно было бы сводить свою роль какъ писателя на роль болтуна зарабатывающаго деньги мертвеннымъ пустословіемъ, и вотъ по чему я не могу писать по русски. По русски у меня все выходитъ мертвенно, блѣдно, несодержательно, даже неграмотно”.

В кінці подано обчислення української народности Ол. Русова (числить на 31—2 міліони) і передруковано з час. “Гражданинъ” ч. 9 звісний лист “бывшого исправника, изъ дворян” Е. Ш. про розповсюдження на Україні революційних українських видань і потребу дозволу українського слова, щоб дати можливість освіти народу на легальній основі.

Такий зміст сеї цікавої й важної з кожного погляду лублікації.

М. Грушевський.

РЕФЕРАТ

Комісії у справі знесення заборони українського друкованого слова

Комісія в справі зміни утиску українського друкованого слова під председательством академіка Ф. Е. Корша, зложена з академіків В. В. Заленского, А. С. Лаппо-Данилевского, С. Ф. Ольденбурга, А. С. Фамінцина, Ф. Ф. Фортунатова і О. О. Шахматова, розглянувши всесторонньо питанє, предложене комітетом міністрів Академії Наук, прийшла до висновків, предложаних отут увазі Загального Збору. В часі своїх засідань Комісія дістала кілька цінних заміток, якими вона одначе успіла лиш на стільки покористувати ся, що вставила в свій реферат відсилачі до них у відповідних місцях; находячи-ж у тих замітках багато важного матеріалу, вона вважала корисним предложити їх як додатки до реферату.

Перші відомі нам проби вживання української мови в письменстві відносять ся до XVI ст., в якім можна вказати хоч би на Пересопницьке Євангеліє, написане зрештою далеко не на чистій мові. Та в сїм випадку важна не стільки чистота народньої мови, скільки свідомий нахил перекладачів (бо зразу розходило ся лише про переклади) до передачі тексту св. Письма і інших книг духовного змісту в формі, доступній розуміню більшости. Коли пристосованє народньої мови до літературних потреб не переводило ся консеквентнійше і ширше не лиш у XVI, але і в XVII ст., то старання перекладачів і письменників, що звертали ся не до самих наукових праць, по части умисно, по части несвідомо були паралізовані істнуванем загально прийнятої письменної мови, так званої славяно-руської, яка в той час підлягала вже в Росії впливови місцевої

мови з більшою або меншою примішкою північних, полудневих і західних елементів, різнородних відповідно до походження пам'ятників. Зовсім природно, що ті народні елементи втискалися мало-помалу що раз сильніше в ту книжну мову і змінюючи її різними способами довели до відрубності книжної мови Полудня від книжної мови Півночі. Взірцями тої полудневої мови можуть послужити в XVII ст. не лише численні твори богословської літератури, особливо проповіді, але також релігійно-полемічні і навіть богослужебні книги, що виходили з під пера учителів і бувших учеників "Київо-Могилянської Колегії". До українських елементів прилучувалися на Полудні не рідко і західно-руські, т. є. по часті білоруські, по часті північно-українські, з яких іще в XIV ст. витворився канцелярийний язик Литовського Князівства, а також польські, що втискалися в літературу з перекладів св. Письма і інших релігійних книг із польської мови та з судових і інших офіціальних документів правобережної України. З останнього жерела втиснулося доволі багато польщини і в чисто народню мову, яка не вважаючи на згадані вже змагання деяких популяризаторів, грала тоді далеко підряднійшу роль як на Півночі тому, що українська інтелігенція XVI і XVII ст. складалася переважно з членів козацької старшини, яка виховувалася на половину по польськи, а деколи й цілком по польськи, та черпала звідти аристократичні погляди, що різко відділяли її від простого козацтва.

Описана вище українська книжна мова була занесена в другій половині XVII ст. і на Північ українськими вченими богословами, що перейшли в Москву, де їх "западництво" найшло ґрунт, підготовлений до певної міри близькими зносинами деяких бояр із Поляками в часі внутрішніх завірюх (Смутное время) і зовсім природно, що пр. Сяльвестер Медведєв писав так само, як його учитель Симеон Полоцький, із якого творів позволяв він собі навіть на дуже безцеремонні позички. Та сей вплив був лише поверховний і короткий; в пев-

них верствах суспільства, особливо в тих, що тримали ся старини, він стрітив ся з рішучим відпором, як згіршене, основане на “єдиноуміи съ папою и съ римскимъ костеломъ” тому, що багато тодішніх московських людей кепсько відрізняли кількох ополечених українських грамотіїв від Поляків. З тої причини задля охорони “правовѣрія” і єдності “Восточной Православной Церкви” за Петра Великого заборонив св. Синод друкувати церковні книги “не согласно съ великороссійскимъ печатмъ”, “дабы не могло въ такихъ книгахъ никакой въ Церкви Восточной противности произойти”. З тої самої причини св. Синод не тільки не дозволив 1769 р. друкувати полуднево-руські букварі, але приказав навіть відібрати ті, що були в руках, тому, що букварі уходили в тих часах за церковні книги і друкували ся “благословеніємъ всего освященнаго собора”. Через духовенство йшло також зміцнене великоруського елементу в викладах Київської Духовної Академії, переведжене рішучо ректором Самійлом Миславським, що і вдало ся вповні під впливом доволі значної вже на той час великоруської літератури, якої мова виперла з кінцем XVIII ст. цілковито вимираючу вже славяноруську мову. В загаль-ж українська література не підпала в XVIII ст. ніяким обмеженням, а українська народня пісня користувала ся в другій його половині широким розповсюдженем у Москві й у Петербурзі, як видно приміром із тодішніх співанників. Правда, з того часу ми не знаємо ніяких українських літературних пам'яток, крім комічних інтермедій і вірш різного змісту, поздоровних, сатиричних і любовних, але причина того лежить тільки в зазначенім вище погляді на українську мову, як на простонародню, негідну допущення до літератури і нездібну служити їй знарядом — обставина, наслідком якої ми не находимо простої мови і в великоруській літературі поза комедію.

Першою серіозною пробою ужити чисто-українську мову для літературних цілей, зрештою серіозною радше обемом, ніж змістом, була “перелицьована” Енеїда І. П. Котляревського.

видана 1798 р., за якою пішли вже в ХІХ ст. його-ж комедії “Наталка Полтавка” та “Москаль Чарівник”. У тих комедіях звертає на себе увагу між иншим пасмішливе відношене автора до тої українсько-польсько-великоруської мови українських канцелярій, на якій написані в початку ХVІІІ ст. і деякі твори зовсім не офіційального характеру, прим. історичні. Належить зазначити також його глибоку симпатію до української народности і української мови, якою він користувався не тільки в тих творах, але і в “Оді до князя Куракіна”. Таким симпатичним відношенем до української народности в її чистім, не підробленім виді, якою вона проявляєть ся в “хлопі”, Котляревський відрізняєть ся різко від попередніх діячів української літератури і вже з тої причини належить признати його першим українським “народовцем” та батьком української літератури і то не лише белетристичної, але й наукової тому, що він полишив рукописні “Замітки” про деякі українські звичаї. Його приклад звернув увагу земляків на окремішність української народности, особливо в словесних її творах, і викликав багато творів віршем і прозою, написаних по українськи та перенятих співчутєм до простого народа з його етнографічними окремішностями. Першою працею що до збирання українського пісенного матеріалу був збірник князя Цертелєва, що вийшов 1819 р. За ним слідували збірники Максимовича, Метлинського і довгий ряд инших, що не перериваєть ся до наших днів. Із письменників того напрямку можна назвати Квітку, знаменитого оповідача, що злучив у собі характеристичні риси українського духа — гумор і чулість; Петра Артемовського-Гулака, автора бистроумних віршів; Гребінку, що писав повісті і вірші; байкаря Глібова. У Квітки ми подибуємо пробу розмови з простим народом на його мові про важні для нього питання, моральні, суспільні й економічні: се—його “Листи до любезних земляків”, числом 4. В загалі Квітка був уже в повні свідомим народолюбцем або, як би сказали про нього, коли б він жив пізнійше, українофілом що не тільки лю-

бив свій нарід, але й стремів до його просвіти без затрати відрубних його окремішностей. Про українську мову він пише Максимовичеві ось як: “Ми повинні застидати і примусити до мовчанки людей з чудними поглядами, які проповідують голосно, що не можна писати тою мовою, якою говорить 10 мільонів, яка має свою силу, свою красу, що не може бути віддана на иншій мові, свої звороти, гумор, іронію і все, як у годящої мови”.

Квітка був родом із Харкова, Артемовський-Гулак був професором і потім ректором харківського університета, де до занять українською мовою заохочували також Срезневський в характері професора славянських мов, Метлинський, що був тоді адюнктом, пристрасний любитель усього українського і збирач українських пісень, і Костомарів, що займав там скромну посаду підінспектора. В сорокових роках інтерес до української народності перейшов разом із Метлинським та Костомаровим із Харкова до Києва, де в 1846 року повстало Кирило-Методієвське братство під председательством Костомарова з уділом Білозерського, Миколи Артемовського-Гулака, Навроцького, до яких прилучилися трохи пізнійшо Маркович (пізнійше муж знаної письменниці Марка Вовчка) і ин. Українофільство того товариства носило демократично-освободний характер виражений в боротьбі з кріпацтвом, і опиралося на панславистичних основах, бо його члени мріяли про єдність між славянськими племенами, серед яких вони домагалися самостійного становища для Українців. Та правительство признало такі мрії політично небезпечними і покарало більше або менше тяжко його членів, а навіть деякого з їх близьких знайомих, прим. Куліша і Шевченка. Що тикається великоруських письменників, то одні з них не звернули ніякої уваги на своїх українських братів, инші знов не тільки віднесли до них прихильно, але й давали їм місце в своїх виданнях. Так стаття Квітки проти Максимовича про українську правопис, зрештою писана по великоруськи, появилася в “Маякѣ”, а

його українські оповідання: “Салдацький патрет” і “Божі діти” надруковані в “Утренней Звѣздѣ”, а його переклад “Полтави” Пушкіна — по часті також там, а по часті в “Московскомъ Телеграфѣ”. Свій альманах українських творів різних авторів збирав ся Гребінка випускати частинами при “Отечественныхъ Запискахъ” Краєвского, але найшов перешкоду в Белінскім, що завідував відділом літературної критики. Відношене цензури до української літератури було таке саме, як і до великоруської. “Байки” Глібова нашли собі місце навіть в офіційальних “Черниговскихъ Вѣдомостяхъ”. Так отже Українці, як народовці і демократи, находили собі в початку XIX ст. до 40-вих років співчуте природно лиш у тих великоруських письменників, що були найвільніші від західно-аристократичного відтінка, властивого значній частині великоруської літератури 20-их. 30-их і початку 40-их років, т. є у тих, що уходили в очі своїх противників, і по часті справедливо, за виступів реакції. Тим поясняєть ся згідливий і навіть ворожий погляд на них “западників”, що проявив ся особливо різко в незаслуженій і крайне сторонничій рецензії Белінского з нагоди збірника “Ластівка”, виданого Гребінкою в 1841 р.: “Хороша литература, которая только и дышетъ, что простоватостью крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума”! Навіть учений видавець і коментатор Белінского, С. А. Венгеров, поясняє сей згідливий відзив знаменитого критика його “безсознательно-пренебрежительнымъ отношеніемъ къ мужицкому и простонародному”, яке видно в нього і в інших випадках. Сей аристократична закраска, помітна в великоруській літературі аж до 50-их років, не була очевидно чужа й українській інтелігенції, що числила в своїх рядах багато потомків козацької старшини, але не виявляла ся на українській мові власне тому, що ті аристократи, правдиві і самозванці, тягнули до своїх великоруських товаришів і вважали обов'язковою погорду до простонародної мови, якої, сказавши до річи, деякі з них і не знали. Через те в справі демократизму україн-

ська література перегнала великоруську на 50 літ. Звідси й відповідна близькість старших українських письменників до тих великоруських, що тішилися негарною репутацією у московських і петербурських лібералів. Але в дійсності українська література до половини 40-их років відзначалася від великоруської власне лише своїм глибоким, консеквентним демократизмом, що в повній зрозумілості, бо українську народність представляли тоді тільки нижші верстви; а в вищих своїх стремліннях і в складі своїх діячів українська література була так само різнородна, як великоруська. Робітниками на її ниві являлися люди найрізнородніших напрямів і станів: Котляревський — офіцер, рішучий монархіст і консерватист, Квітка — дітич, також таких самих поглядів, Петро Артемовський-Гулак — професор російської історії і також ні трохи не вільнодумець, Гречулевич (якого проповіді у другім виданні були привитані “Русскою Бесѣдою”, органом московських славянофілів кінця 50-их років) — сьвященник, що широко заходився над духовною просвітою своїх вірних, які говорили тільки по українськи, і т. д. Буря, що скоїлася над Кирило-Методієвським брацтвом приблизно таким самим способом, як над кружком Петрашевського, показала великоруським лібералам, що Україні — то не самі нетямучі і закостенілі мужики та любителі тих мужиків із усею їх темнотою, а правительством добачило в намірах брацтва признак того, що шкідливі течії проникли і в ту, досі — як воно думало — індиферентну верству, і навіть переборщило значіння того відкриття. Та в дійсності і Кирило-Методієвське брацтво не було такою характеристичною появою, з якої можна би було означити відрубні риси тодішнього українофільства: головною прикметою того напрямку був просто літературний і народно-виховуючий рух полудневої галузі руського народу, яка признала себе етнографічною величиною, окремою від північної галузі, що мала свою самостійну минувшину і через те набула права на розвиток не тільки тих прикмет, якими вона зближається до руського племені

в загалі, але і своїх окремішностей від політично пануючої його части, зовсім так саме, як та пануюча часть розвиває свої окремішности від своїх полудневих співілеміників, — рух, що вспів уже дещо витворити в користь полуднево-руського народа, значить, в користь цілого руського племені.

Після всього сказаного буде зрозуміло, скільки життя й енергії повинно було внести в діяльність заступників української народности те пробуджене цілої російської суспільности, яким визначається друга половина 50-их років. Все те, про що ще недавно ледви сьміли мріяти передові російські мужі, здавалося, готово було сповнитися. Почалися розмови про близьке визволення селян. Коли вичікування того великого правительственного акту розбуджувало найсвітліші і далеко йдучі надії серед Великорусів, то який же був настрій українського народа, і в його діячах, цілковито відданих демократичним ідеалам, і в селянській масі, що пам'ятала ще свободу відібрану в неї всього сто літ із чимось тому назад? І ось перед початком 60-их років ми бачимо небувале оживлене в українській літературі. Почало появлятися багато книг різнородного змісту на українській мові не тільки на Україні, але і в Москві, в Саратові, особливо-ж у Петербурзі. Так у 1857 р. появилися перші оповідання Марка Вовчка, що представляли сумне полєжене українського простонародя, головню кріпаків: драматичні твори Ващенко-Захарченка; збірник Миколи Гатчука “Вичнок рідного поля”, друкований у Москві, в друкарні Каткова, видуманою впорядчиком азбукою, якої він тримався і в своїй північній книжці (1863 р.) “Українська абетка”. Надрукований у тім самім 1857 р. по великоруськи історичний роман Куліша “Чорна Рада” (в “Русской Бесѣдѣ”) вийшов і по українськи в 1859 р., коли вийшов і “Малорусскій літературный сборникъ” Д. Л. Мордовця і ин. Між 1860 і 1863 р. включно видано кілька дешевих книжочок для просвіти простого народа: букварі (“граматки”), як “Домашня наука” Шейшовського, відомости з космографії і природних наук, як

“Дешо про свѣт Божий” і т. п., і сам Катков збирав гроші на такі видання. В 1861—1862 виходив науково-літературний журнал “Основа” під редакцією Білозерського. В тім самім 1861 р. поручено було офіційально Кулішеви перекласти на українську мову “Положення о крестьянахъ”. Можна було надіяти ся повного розцвіту української літературної мови, оправданої початкової науки українського простого народа при помочи його рідної мови...

Правда, під той час на горизонті внутрішньої політики збирали ся чим раз частійше грізні хмари, з яких можна було надіяти ся грому, але не в сторону України. А тимчасом та буря неждано негадано обірвала ся по часті і на ній. Для вияснення сього дивного “похмелля во чужомъ пирѹ” належить вернути ся від 1863 р. кілька літ назад. В ту саму пору, як Росія приготувляла ся до визволення селян, Польща мріяла про визволене з під російського ярма, і польські дідичі правобережної України задумали покористувати ся тими надіями для ціли польської справи, переконавши правительство, що визволене селян поведеть ся лиш тоді, коли вони будуть доволі просвічені, і випросивши таким способом дозвіл на закладане сільських шкіл при дідичівських дворах. В Київі повстало майже шкільне товариство для розширення польщини в селянській верстві. Київські студенти Українці відповіли на ті вигоди в 1859 р. закладанем недільних і інших приватних шкіл, до яких швидко прилучила ся народня школа в Білій Церкві, відкрита за почином о. Лебединцева. катехита тамошньої гімназії, опісля протоєрея Софійського собору, оборонця уживання української мови при наочуваню простого народа і в проповіді і перекладу сьв. Письма на сю мову. В тих школах учено і на українських і на великоруських книжках. Поляки обвинуватили тоді учителів тих шкіл у підюджуваню селянства до революції, прозиваючи їх при тім хлопоманами, — прозвіщем, прикладаним опісля до українофілів і деякими великоруськими “охранителями”, хоч воно було винайдене польськими дідича-

ми для означення своїх власних демократів. Попечитель київського наукового округу, М. І. Пирогов підсміював ся над тими доносами, висновуючи з них лиш те, що школи, значить, розвивають ся гарно; та адміністрація дала себе піддурити, наслідком чого були такі дивезні явища, як приміром, що Кулішева "Грамотка", свободіно продавана на лівім березі Дніпра, була заборонена на правім. Неправдоподібне, але правдиве, що Поляки в боротьбі з українськими недільними школами найшли собі сторонників серед вишого київського духовенства. Спільними силами того чудного союзу був усунений з київського університета щирий прихильник недільних шкіл, популярний між студентами професор російської історії Павлов, що був по назначеню Пирогова інспектором тих шкіл, але накликав на себе неприязнь київського, опісля петербурського митрополита Ізидора своїм вільнодумством, яке дозволило й Полякам окричати його безбожником та космополітом. Немов на те, аби зміцнити неприродність того походу проти української школи, до числа її ворогів приступила і редакція жидівської газети "Сіон", яка й перша обвинуватила Українців у "сепаратизмі". Те слівце було заразсінько підхоплене Катковим і, на жаль, Іваном Аксаковим. На ту пору, в 1862 р., випали петербурські пожежі, які Катков приписав у значній мірі недільним школам. Наслідком такого доносу замкнено ті школи в цілій Росії, і до 1863 р., коли вибухло польське повстання, в полуднево-західній Русі опинила ся народня просвіта майже цілковито в польських руках. Правда, в 1862 р. ще тримала ся руська школа в Білій Церкві, і київський митрополит Арсеній приказав сьвященникам своєї митрополії заводити приходські школи, але в ту пору, як і тепер, ті школи значили ся більше на папері, а де й були, ледви животіли нужденно. Одначе петербурські українофіли тим менше падали духом, що найшли енергічного оборонця української народньої просвіти в особі міністра нар. просвіти Головіна, назначеного по рекомендації розумного, освіченого і ліберального велико-

го князя Константина Николаєвича. Головін рішучо стояв за допущенем української мови до низших шкіл і за ширенем свантелія в українськїм перекладї, яке й було перед тим предложене Морачевським правительству для дозволу. Для підготування народніх учителїв була отворена в Кїєві “Временная педагогическая школа”, в якій більшість доцентів, і при тїм добровільних та безплатних, складала ся зі студентів, що вчили недавно в недільних школах; та уряджене сїльських шкіл, думку про які селянство приймало прихильно, не могло збути ся без співучасті дїдичїв, а на неї очевидно не можна було числити. Видаванє українських книжок ішло по давньому і дехто з українофілів почав добивати ся навіть заведеня української мови в українські школи не як помічної, але як головної, і для піддержуваня сих домагань була надрукована в “Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія” статя Лавровського про самостійність української мови (“Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями”). Одначе заходи Головіна чим раз частїйше розбивали ся о супротивленє міністра внутрішніх справ Валуєва, і сьв. Синода з митрополїтом Ізидором на чолї. В письмі до Головіна з 18 липня 1863 р. Валуєв виступає проти його заступництва за права української мови вказуючи, що буцїм то такої мови й нема, а називають українською великоруську мову, лише попсовану польською, та що наміри Українцїв не тїльки сходять ся з намірами Поляків, але ледви чи й не визвані польською інтригою. Коли не були би знані дїйсні дати тодїшніх подїй, трудно було би повірити, що се сказано в пів року після появи польських повстанчих ватаг. При порівнанню доносїв тих самих Поляків, які тоді вже в повні розкрили свої карти, мимовільно нагадують ся знаменїтї слова ксьондза в комедїї Бомарше: “Брешїть. брешїть; із того все хоч дещо лишить ся.” Та дуже правдоподїбно, що думка про злуку українського літературного руху з політичним польським піддана не дїячами будучого повстаня, що було

би й дивне, але що справа не обійшла ся без участі таких осіб, що знали близько ще недавно перед тим модне серед українських Поляків “балагульство” і “козакофільство”, що полягало на зверхнім наслідуваню українських селян та давніх козаків, а що відбило ся в творах Мальчевского, Залеского, Чайковського (Садикпаші) і особливо—Тимка Падури, які не довели одначе до найменшого зближення між польськими дідичами і їх українськими кріпаками. Як би там не було, а вороги духової самостійности українського племені, і чужі й свої, добили ся того, що українській літературі задано тяжкий удар. Цікаво, що безпосередною його причиною не був ніякий проти-державний твір на українській мові, але згаданий висше переклад євангелія, старанно, побожно і вміло dokonаний інспектором піжинського ліцея, Пилипом Семеновичом Морачевським, який дивив ся на свою працю як на богоугодний подвиг. Коли той переклад, горячо одобрений і поручений Академією Наук, передано під благословенє св. Синода, він був звідти висланий для оцінки і відзива калужському єпископови Якову Миткевичови, шефови жандармів князеви Долгорукому і київському генерал-губернаторови Анненкову. Перший з них ізразу схиляв ся до одобрєня праці Морачевського, але опісля піддавши ся постороннім впливам, оголосив його непотрібним побіч великоруського перекладу, зрозумілого будім то кождому Українцеві; другий висловив ся умірковано і неозначено; третій признав переклад “опаснымъ и вреднымъ” тому, що існує окремої української літератури, якої дозвіл впливає з дозволу надрукованя сьв. Письма на українській мові, потягне за собою відірване України від російської держави (чим, скільки відомо, повторив докази свого попередника, Васильчикова). Нема що й додавати, що сьв. Синод не дав свого благословєня на оголошенє перекладу Морачевського. Але справа не обмежила ся тою відмовою. Думка, висловлена Анненковим, увійшла в ужитє деяких правительственных сфер і 20 червня 1863 р. вийшло розпорядженє міністра внутрішних справ, удостоєне

парського одобрень. про здержане друкування релігійних книг і учебників на українській мові, так що ужите тої мови, як і сказано виразно в розпорядженю, полишило ся дозволенням тільки для красної словесности. Даремні були протести Головіна: Валуєв відповів на них згаданим више письмом, а його розпоряджене було швидко потверджене дорогою порозуміння між ним і шефом жандармів.

Українська література, повна надій на красшу будучність. була від разу здавлена: її діячам, не вважаючи на ріжнородність їх талантів, полишало ся задовольати ся писанем нешкідливих, але й безхосенних оповіданьчок і віршів, а коли вони хотіли подати народови якесь поучене з царини сільського господарства, моральних питань або чого будь із круга віромостий, доступних і потрібних простолюдинови, то були змушені наперекір властивости предмета і напрямови своїх здібностей предкладати таке поучене в белетристичній формі, з чого не мало примірів, сьмішних для непосвяченого в ту тайну і глибоко сумних та прикрих для того, хто її знає, не трудно навести аж до останніх часів.

Стремління оśвічених Українців до просьвіти своїх меньших братів, любов до рідної мови, що вже випробувала свої сили на різних полях, у кінці й природна реакція проти незаслуженого переслідування, яке майже відібрало їм право користувати ся рідною бесідою, не лише спасли їх від утрати надії, але приневолити їх подумати про способи заспокоєня своєї законної потреби словесних зносин із непросьвіченими земляками. Той спосіб був під рукою: за австрійською границею, в Галичині, такі самі Українці, як наші, говорять, пишуть і друкують на своїй мові без перепон. Наслідком того літературна праця Українців переносить ся до Львова, на великий хосен і гордість Австрії, але й на не меньшу, коли не більшу шкоду і понижене Росії. Від другої половини 60-их років галицька українська література почала збільшати ся і досконалити ся з такою силою, про яку при своїх місцевих обставинах вона

ледви коли могла би й мріти. Не вменшаючи талантів і учено-сти заграничних Українців, можна сказати сьміло, що без уваги на значіне всякого приливу нових співробітників, прилучене до них земляків із Росії мало для піднесеня їх літератури особливу вагу тому, що 1) талановитих людей між нашими Українцями повинно бути далеко більше, ніж між австрійськими, хоч би з тої простої причини, що перші майже в десятеро численніші від останніх; 2) наші, по часті з тої самої причини, заможніші від заграничних. І всі ті таланти й гроші, які ужиті на місці принесли би Росії необчислену користь, почали йти за границю на витворенє такого духового центра, на який майже кождий український письменник від тепер покладає всі свої надії, коли вийде в своїй літературній творчості з тісних рамок байбарвної белетристики. А тим часом такий центр міг би, — ні, повинен би бути в границях російської держави, в якій жия величезна, подавляюча більшість Українців. Але й для тої більшости перенесенє літературної діяльності в Галичину стало далеко не повною нагородою за утрату права на рідну мову в вітчизні, бо твори написані в Росії і надруковані у Львові доходили рідко до тих, для кого були призначені і таким чином переважно не досягали своєї мети, а найважнійше жерело духовної просьвіти, сьв. Письмо, яким галицькі Українці користують ся свобідно в перекладі на свою рідну мову, було доступне українському простонародю лише в церковно-славянським або в велико-руським перекладі, то значить, що воно зовсім не було доступне. Яка тяжка помилка з точки погляду політики і внутрішньої і заграничної! І яка вона намацальна, особливо після того, що вже стало ся! А проте та нещасна помилка не лиш не була усунена, але по 13 літах іще побільшена.

Розпорядженє 1863 р., як і всі подібні йому заходи, викликані не дійсними потребами держави, але кабінетними міркуваннями поодиноких державних мужів, які не все ясно відрізняють явища життя від їх паперової відбитки, сповняло ся зразу негайно, але під 70-і роки, після того як правитель-

ственный персонал по части змінив ся, недовіре до Українців немов ослабло. В 1872 р. дозволено завязати полуднево-руський відділ Географічного Товариства в Києві. Ся інституція з'єднала і оживила діяльність українських статистиків, етнографів і інших учених, що займали ся дослідями своєї вітчизни, і цілком природно поставила знов на чергу питане про народню просвіту. В 1873 р. Костомаров підніс на ново справу популярно-наукових книжок. Та зараз же віджила і незичливість. М. Юзефович, що видав 1863 р. брошуру: "La question Russo-polonaise jugée par un petit-russien" на доказ повної незалежности українських інтересів від польських, в 70-их роках уже тайний радник і предсідатель Київської Археографічної Комісії, вдарив на алярм у "Московскихъ Вѣдомостяхъ" і в "Кіевлянинѣ". Його погляди були прийняті до відомости, і в 1876 р. у Петербурзі зібрала ся комісія з міністрів внутрішніх справ і народньої просвіти, оберпрокурора сьв. Синода, шефа жандармів і Юзефовича. В тій комісії постановлено наложити на українську літературу такі обмеження: 1) ввіз українських книжок і брошур із заграниці, які вони не були би, заборонити 2) друковане і видаване українських творів і перекладів у державі заборонити, крім: а) історичних документів і памяток і б) творів красної літератури, з яких перші приказано друкувати заховуючи правопись оригіналів, а другі — без усяких ріжниць від загально прийнятої російської (т. є. великоруської) правописи і тільки по розгляді рукописів у головній управі для справ друку; 3) українські спецінічні представлення і відчити, а також слова при нотах заборонити. Сї постанови предложено цареві Олександрови II, що лічив ся годі в Емсе, і там вони були затверджені. Так повстав закон 18/30 мая 1876 р. Та опублікований він не був і ті, кого він найбільше дотикав, догадували ся дуже помалу про його істноване, не дістаючи книжок, замовлюваних у Галичині, дістаючи відмови що до пропущеня своїх творів, написаних без ь і ѣ, надармо добиваючи ся дозволу на українське представ-

лене або концерт або знаходячи в рукописах своїх збірників українських пісень помилюваними тільки ноти. В Велико-Росії багато довідалося про сей закон у перше аж по двох або трьох роках після його затвердження зі статі в *Revue des deux mondes*: “*La liberte en Russie*”, до якої дістала ся відомість про нього мабуть із брошури Драгоманова, предложені ним париському конгресови літератів. Та чи явно, чи тайно, українська література в Австрії була тим законом іще сильнійше відрізана від російських інтересів і в кінці зроблена оружем протесту і пропаганди, ворожої російському правительству, а в Росії віддана на цілковиту самоволі цензури або, ліпше сказати, на особистий погляд сього або того начальника головної управи для справ друку або його помічників і на те, аби видрукувати: “І шумить і гудить, дрібний дощик іде”, доводило ся звертати ся до Львова. І серед тих нових обмежень являється одна полекша в порівнянню з розпорядженням 1863 р.: дозволено видавати історичні пам'ятки і документи. Якому добродієви має завдячувати українська література се часткове розширення прав? Мабуть самому авторови того присуду над українською літературою, председателеви Київської Археографічної Комісії, якому публіковане документів було очевидно дуже пожадане, але видавало ся не вигідним, хоч не зовсім неможливим, в обхід закону після того, як він сам став певного рода законодавцем.

З законом 1876 р., як і можна було надіятися, повторило ся те саме, що було з законом 1863р., лиш ледви чи не швидше, тай на перший раз не наслідком яких українофільських підступів, але самоволі чи незнання цензурного заряду. 26-го липня 1876 р. заборонила духовна цензура галицьку брошурку “Оповѣдане про жите св. мучениковъ Бориса и Глѣба”, предложену їй петербурським комітетом заграничної цензури, як написану по українськи; але загранична цензура звернула увагу головної управи на те, що книжочка надрукована церковними буквами — і головна управа дозволила її. Судячи по тім, що се розпорядження повторено 1. цвітня 1880 р., воно

тої не було виконане, але за другим разом повинно було виконати сь, скріплює ще поглядом, що уживане церковного письма “въ малоросійскихъ избраніяхъ представляется весьма желательнымъ”. хоча коли приміром появила би ся пісня в ролі “Ой Семене. Семене, чом не ходиш до мене?” надрукована буквами сьв. Письма і богослужебних книг, така суперечність форми зі змістом викликала би певно репресію з боку тої самої цензури, яка добачила би в ньому — і зовсім справедливо — щось дуже похуже на богохульство. Про ослаблене чуйности головної управи можна догадувати ся з тих випадків, у яких можна ствердити по крайній мірі попередню роботу місцевих цензурних комітетів і цензорів над українськими рукописами, предложеними для дозволу до друку. 9 червня 1878 р. одеському тимчасовому відділові внутрішньої цензури приказано предкладати не инакше українські рукописи, як із виводом про їх зміст із чисто цензурного боку, з чого очевидно випливає, що оцінка творів у дійсности була полишена місцевої цензури. За те з формального боку головна управа зовсім не вирікала ся свого авторітета, як се видно, приміром, із заборони поеми В. Білого “Марко Проклятий” (1 півтіня 1878 р.), уже перегляненої петербурським цензурним комітетом і відбитої в коректі, за те, що автор*) писав і зам. и. Певність закону з 1876 р. видна і в забороні, наложеній 26-го мая того самого року на третій випуск “Збирника писень” Лисенка (з правописею одобреною цензурою), хоч 25 мая 1877 р. був дозволений “къ обращенію въ Россію” учебник “Руска читанка для высшой гимназіи. Уложивъ Александеръ Барвинскій. У Львовѣ. 1870” в трьох частих, і видано той дозвіл у відповідь на запит знов тої самої заграничної цензури, яка в ті часи була очевидно ліберальніша від внутрішньої.

*) Тут зайшла помилка що до імен авторів. В. Білий не автор “Марка Проклятого”, але видавець. Автором був О. Стороженко. В. Г.

Ліберальні подуви 1880 р. відбили ся і на українській літературі. Дня 8-го грудня того року з високого дозволу виїс Костомаров в Академію Наук премію свого імені за уложене українського словаря. Дня 12 січня 1881 р. представив клівський (опісля варшавський) генерал-губернатор М. І. Чертков міністри внутрішніх справ довгий меморіал, до якого послужила вихідною точкою просьба Лисенка — допустити третій випуск його збірника українських пісень надрукованого в Лиську до продажу в Росії, а дальший зміст звернень на єборону Українців від підозрінь сепаратизму і на доказ можливости повної рівноправности літературних і музикальних творів що до цензури з великоруськими. Дня 13-го січня 1881 р. тодішній харківський генерал-губернатор князь Дондуков-Корсаков представив також по причині двох присланих йому українських книг просторий, але доволі безбарвний меморіал про права української мови*), зрештою по часті в користь української літератури, сценічних представлень, концертів і друкування пот із текстами. Наслідком тих меморіалів був рапорт міністра внутрішніх справ графа Н. П. Ігнатьєва царю Олександру III. і високий приказ на перегляд правил із 1876 р. Відбула ся окрема нарада при участі тайного радника К. П. Побідоносцева, державних секретарів Островского і Сольского і начальника головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземского. На тій нараді порішено задержати правила 1876 р., але доповнити їх такими постановами: 1) дозволити друк українських словарів під умовою задержання правопису або “общерусскої”, або уживаної не пізнійше XVIII ст.; 2) дозвіл сценічного представлення українських пєс і публичного відспівання українських пісень і куплетів, дозволених цензурою, поставити в залежність від погляду вишних місцевих властей у кождім окремім випадку, а допущене друку українських текстів при нотах не інакше, як із захованем “общерусскої” пра-

*) Пор. ЛНВ., 1905. кн. II, ст. 89—97.

вописи полишити головній управі для справ друку; 3) заборонити утворене спеціально українського театру і формоване труп для виставлювання виключно українських пес. Ті постанови були затверджені царем 8 жовтня 1881 р., але не опубліковані, лише подані відповідним органам адміністрації “конфіденційно”. Дані, на яких оперті ті постанови, очевидні: се — премія Костомарова за уложене українського словаря, яку дивно було би не прийняти, з одного боку заступництво київського і харківського генерал-губернатора за українську сцену і пісню, а з другого — страх перед можливістю повстання окремого українського театру, збільшений очевидно старим фантомом українського сепаратизму, як можна догадувати ся з два рази повтореного домагання так званої “общерусскої” правописи.

Так отже поручений царем розгляд закона з 1876 р., далеко не вільного від впливу випадковости, був виповнений не на основі всестороннього перестудіювання питання, але при помочи деякого нового матеріялу, що також навинув ся випадково під руку. Зрештою називаючи дані закона 1881 р. випадковими ми повинні пояснити се. Припадкові вони тільки в значіню своєї неповноти, але не генези: рівночасне заступництво обох висших представителів адміністрації на Україні за духові інтереси місцевої людности, хоч може й викликане безпосередно якимось запитом із гори, важне саме по собі як вимовне свідощтво давно назрілих потреб повіреною їм краю. — тим ціннійше свідощтво, що його не можна підозрівати за ніяку злочинну тенденційність, ані легкодушну поспішність. М. І. Чертков, якого вірність інтересам держави і адміністраційний досвід не можуть підлягати найменшому сумнівови, уважав своїм обовязком заступити ся за права української літератури в повнім її обемі; князь Дондуков-Корсаков не пішов у своїм меморіялі так далеко тому, що не був чужий розповсюдненого в деяких сферах недовіря до Українців, та все був приневоле-

ний приблизно до такого самого відзиву важними фактами і на деякі з них він покликаєть ся навіть.

Закон 1881 р. силою властивости даних, із яких зачерплено його зміст, вніс у законодавство України певного роду полекші, хоч далеко менші, ніж може здавало ся його авторам. Уживанє “общеруської”, т. є в самій річі великоруської правописи в українських текстах—се взагалі неможлива вигадка тому, що правопись невідмінно підпорядковуєть ся фонетичі а в лінгвістичних працях, як словар, представляєть ся просто немислимою річю і через те пробу уложеня українського словаря під такими умовами можна зрівняти з замахом негідними способами, про що легко переконати ся дорогою відвотної проби — уложеня великоруського словаря кулішівкою. Що до уживаня “правописанія, употреблявшагося въ Малороссіи не позже XVIII вѣка”, то не говорячи вже про самовільство такого обвязку, згадана тут правопись — величина зовсім мітична тому, що в ту пору писав кождий більше або меньше по своєму, і коли би ми захотіли наслідувати Українців XVII і XVIII ст., у нас появили би ся, приміром, форми пѣнь, тѣлько, вѣнь, як писав Некрашевич, зам. попь, только, вонь або піп, тільки, він. Вистава українських спектаклів лише за кождоразовим окремим дозволом місцевого висшого начальства рівняєть ся в дійсности майже цілковитій забороні правильного фунгованя театру, хоч би й мішаного що до мови виставлюваних пєс. Але й те обвязкове мішанє — коли його пропоновано для кождого представлення, як виконувано у практиці — само по собі мусіло відбити ся дуже пригнітливо на обемі представляваних на сцені драматичних творів, т. є. на цілім репертуарі. Заборона формованя чисто українських труп або вимагала подвійного персоналу, не під силу приватним театрам, або виключала можливість підхованя добрих акторів, бо трудно уявити собі, аби могла витворити ся путня сценічна школа при постійних переходах від “Назара Стодолі” до “Татьяны Рѣппной” або до “Короля Ліра” і від “Пошились у дурні” до “Горя отъ ума”

або “Врача поневоля”. Одначе закон 1881 р. показав ся все таки полекшою завдяки тому, що самі ті, хто мав гляіти за його виконанем, розуміли або відчували невідповідність між його цілями, зглядно ліберальними, і редакцією, що паралізувала ті цілі. Збирачі матеріалів до словаря записували слова фонетичною правописю тим сьмілійше, що бачили вже не один приклад цензурного пропуску книг, написаних так, а театральні підприємці на те, аби витрати час, потрібний для представлення більше або менше довгого українського драматичного твору, обмежували великоруську частину до вистави перед або по ньому водевільчика або сценки, які grano поки роз’їжала ся публіка, — grano фформально і без чуття, при чім приміром актор, що представляв збанкротованого панка, говорив, що він тільки що “проковгнув” сотку устриць і т. п. В 1884 р. головна управа в справах друку звернула увагу губернаторів на такий обхід закону, але з того нічого не вийшло. Помалу почали про-скакувати до друку переклади з великоруської мови на українську і в 1892 р. головна управа пригадала цензорам незаконність такої появи, зрештою дуже спірної відповідно до тексту правил із 1876 р., і старала ся збільшити їх чуйність і в напрямі оригінальних українських творів, які вони повинні “съ особою строгостью и вниманіемъ разсматривать, подвергая пскюченіямъ и запрещаая при этомъ не только все, противорѣчающее общимъ цензурнымъ правиламъ, но при малѣйшемъ къ тому поводѣ, по возможности, сокращая число такихъ бездарныхъ произведеній въ цѣляхъ чисто государственныхъ” (Предложеніе Гл. Упр. по д. п. С.-Петербургскому Цензурному Комитету з 8 січня, 1892 р., ч. 96). В 1884 р. затверджено в незвичайно різкій формі заборону привозу українських книжок із заграничі. В 1895 р. заборонено українські книжки для дітей, що в дійсности є також повторенем попередньої заборони, уміщеної в постановах 1863, 1876 і 1881 рр. Доволі було би й тих неодноразових повторень того, що зазначено в попередніх законах (зрештою не опублікованих) для доказу цілковитої

суперечности цих законів із умовами і потребами реального життя.

Поки перейдемо до висновка (який повинен бути природним впливом із попередніх наших міркувань), полишаєть ся розглянути ті аргументи, до яких звертали ся урядові особи й інституції, а також публіцисти на те, аби оправдати законність обмежень, що обкрожували свободу українського друкованого слова. Зробити се конечно треба; багато з тих аргументів такі, що до них можна вертати у всякий час і при всяких нових умовах: вони власне основані на поглядах загального характеру, а не на тих дійсних потребах людности української землі, які одиноко, як нам здаєть ся, повинні мати рішаче значінє в роздівлюванім питаню.

Ті аргументи переносять нас поперед усього в царину культурної історії руської народности: сею історією, по думці деяких публіцистів, належить означувати відносини української літератури до “общеруської” літератури і української мови до “общеруської” мови. Затримаймо ся вперед на питаню про мову. Чи маємо ми дійсно право говорити про “общеруську” мову? Не підлягає сумнівови, що предки Великоросів і Малоросів говорили колись одною мовою: ту мову, що не дійшла до нас у письмених памятках, відтворювану гіпотетично, прийнято в науці називати “общеруською” мовою. Але очевидно не її мають на увазі ті, що протиставляють українську мову “общеруській”. Ще в доісторичну епоху представляла “общеруська” мова в окремих паростях різкі діалектичні відрубности, які дають підставу припускати споконвічний поділ руського племені на три групи: північно-руську, середно-руську і полуднево-руську. Полуднево-руські памятки давньої нашої літератури XI і XII століть, як у перше доказав наш поважний співчлен академік А. І. Соболевский, представляють ряд типічних окремішностей української мови: із них можна на певне переконати ся про значне віддалене полуднево-руських (малоруських) говорів як від середно-руських, так і від північно-

руських уже в дотатарській періоді. Тому віддаленню не могло перешкодити й те політичне з'єднання руських племен, яке бачимо в X і XI століттях; навпаки, розпад руської землі на уділи, зміцнене нового політичного центра в допливі Оки і верхнього допливу Волги, упадок Київа у другій половині XIII століття — все се від'окремлює значно полуднево-західну Русь, а напад Татар довершує те відокремлене. Пізнійше, в границях литовсько-руської держави, полуднево-руські племена знаходять умови для зближення з иншими руськими племенами, а власне з тою західною галузею середно-руських племен, яка стала основою білоруської народності. Східна-ж галузь середнорусів, з'єднана Москвою з північно-руськими племенами, входить разом із ними в склад великоруської народності. Аж пізнійша колонізація XVII і XVIII століть зближує великоруські і малоруські племена в допливах Сейма, Донця і Дону. Таким чином історичні окремішності в мові обох народностей — великоруської і малоруської. Історичне життя тих народностей не витворило для них спільної мови; навпаки, воно зміцнило ті діалектичні окремішності, з якими предки Малоросів із одного, Великоросів із другого боку — виступають у початках нашої історії. І очевидно, жива великоруська мова, якою говорить нарід у Москві, Рязані, Ярославі, Архангельську, Новгороді, не може бути названа "общеруською" в супротивність українській мові Полтави, Київа або Львова.

■ Та чи нема підстави признати "общеруською" нашу літературну мову? Чи не витворювала ся вона спільними зусиллями всіх руських народностей, чи не відбила в собі окремішностей усіх руських говорів? По виповіданім нераз висловам деяких публіцистів Українці грали видну ролю в твореню і в обробленю нашої літературної мови. Для доказу сеї думки признасть ся достаточним наводити вплив українських письменників і учених діячів XVII і XVIII ст. зразу на московську освіту, а опісля і на Петрові реформи. Справді, вплив сей відбив ся і на нашій літературній мові, але він був перемпнаю-

чий: зусилля великих наших письменників зближали що раз більше книжну мову з народнього і ніщо ще не здержало сеї течії, яка зробила вже в кінці XVIII і початку XIX століття нашу літературну мову в повні великоруською, увільнивши її між иншим від напливового українського наголосу, не чужого, по вказівкам професора Будде, язикови Ломоносова і Сумарокова. Великоруська літературна мова, що представляє в своїй основі перісту мішанину церковнославянських елементів (у лексичній і по части граматичній часті) із елементами живої мови великоруських племен, від давних часів, можна сказати, від XIV ст. набирала що раз більше народньої закраски. Її розвиток власне в тім напрямі був здержуваний два рази — перший раз у XV столітті, коли їй прийшло ся витримати боротьбу з иншославянськими елементами, що завдяки сербським і болгарським ученим найшли зі славянського полудня; другий раз — у XVII столітті, коли її наводнили окремішности української книжної мови. Та великоруський елемент вийшов оба рази переможцем і тому нашу літературну мову, мову оśвічених клас і літератури всіх родів, належить признати чповні великоруською. Ми не бачимо ніяких основ звати сю мову “общеруською”, бо вона не представляє амальгами, в якій відбили ся б, хоч і нерівномірно, окремішности всіх живих руських говорів.

Правда, наша великоруська мова здобула загально-руське значінє: в значній часті вплинула на се та обставина, що силою річий вона стала державною мовою; та се залежало голов-но від культурного росту великоруської народности, від розвитку її літератури і шкільної оśвіти. Реформи Петра Великого, що зблизили Росію з Заходом, зміцнили просьвітне значінє великоруських центрів, Москви і Петербурга, і втягнули в одно спільне жите Велику і Малу Русь: остання не мала що протиставити тій сьвітській просьвіті, яка завдяки напрямови, даному Петром, розлила ся нестримним потоком по всій землі, з'єдиненій московськими царями. Наслідком того проникла великоруська мова на полудне, в українську Придніпрянщину.

Книжна українська мова виробляла ся в XVI і XVII століттях на основі двох літературних мов — церковнослов'янської і західно-руської, що своєю дорогою пересякла польськими елементами; вона приблизилася в значно меншій мірі ніж великоруська літературна мова, до мови народа і тим передовсім поясняється доля, яка постигла її у другій половині XVIII століття: вона забувається і без усякої боротьби уступає місця великоруській літературній мові.

Зріст культури і освіти, про який ми що лиш згадали, завершується таким чином натуральним витисненем книжної української мови великоруською мовою. Та той зріст прикликає до життя чинники, що в попередню епоху майже не знаходили собі виходу і законного вираження. Великорос захоплюється на стільки світською просвітою, що не може вже задовольняти ся тим, що давало його предкам церковну освіту, яка полишила без відповіді переважну частину потреб вдумливої і чутливої істоти — користуванем церковною книжною мовою, далекою від рідної. З появою світської просвіти, література, не перестаючи задовольняти релігійних потреб, матеріальних інтересів, відкриває для Великороса можливість виражати і почування і думки в нових, непривиклих для його предків формах. І се відбувається передовсім на зближенню книжної мови з розговорною, літературної мови з мовою щоденних почувань і думок. Ми бачимо, як швидко увільнилася великоруська літературна мова, завдяки власне світській просвіті, від налетілих елементів, чужого наголосу, незвичайних слів. В Україні, де книжна українська мова була вже забута і закинена, та сама світська просвіта мусіла визвати иншу, хоч і подібну появу: жива розговорна мова стає літературною мовою. Думки і почування Українця рвуть ся нестримно на папір, для нього нема иншого виходу, як виразити їх звичайним своїм говором, бо чужа йому великоруська літературна мова не може стати провідником рідної мови, не може і по своїй суті не повинна бути з нею зближувана і зрівнювана. Реформи Петра Великого

вивели Росію на дорогу свѣтської просвѣти: в результаті з одного боку книжна великоруська мова зрівняла ся з розговірною мовою Великоросів, а з другого розговірна мова Українців стала мовою нової української літератури. Не допустити законности і природности такого результата значило би признати, що свѣтська просвѣта не ткнула Українця; воно значило би, що на півночі в Москві і Петербурзі, свѣтська просвѣта повинна була зблизити розговірну мову з літературною, давши першій із них перевагу, а на полудні, в Києві, та сама свѣтська просвѣта мала тільки замінити стару літературну мову новою, ще відміннішою від розговірної, ще більше чужою.

Публіцисти, що відмовляли права на існування українській літературній мові, покликували ся радо на Білорусь: вони застрашували російське правительство і російську суспільність перспективою домагання свободи для білоруського друкованого слова. Що скаже будучність, не знаємо; але минувши-на свідчить ясно, що білоруська інтелігенція ополаячила ся тоді, коли Велико- і Малороси заховували ще сьвято свої книжні мови. І в тої інтелігенції не було ні охоти, ні підстави звертати ся до народньої мови, коли тимчасом Українці зробили се наслідком крайньої потреби.

Законністю і природністю повстання української літературної мови поясняєть ся законність і цілого дальшого її розвитку. Жерелом її була, як ми бачили, жива розговірна мова—жива розговірна мова української інтелігенції, що виросла серед цілком відмінних умов від великоруської інтелігенції. Вона і в XVIII ст. і пізнійше, в XIX, переймала польську культуру, якої не довело ся виперти ні Москві, ні Петербургові. і то не вважаючи на дуже сильну запозичку елементів великоруської культури, піддержуваної і спільною вірою і спільними державними інтересами. Таким чином у розговірній мові української інтелігенції, що стала літературною з початком XIX століття, появляють ся в формі напливових елементів на народній українській основі з одного боку польські, з другого великоруські

слова і обороти. І в будучині обі названі літературні мови — польська і великоруська — повинні служити жерелом збагачення української літературної мови. Зворот до тих жерел в повній законний: перевага буде належати до тої з обох мов, котра з'уміє привязати до себе українську літературу тісними, братніми вузлами. Здавало ся, що вплив великоруської літературної мови на українську був цілковито забезпечений при тих умовах, при яких повставала нова література: по українськи починають писати люди, що знаменито володіли великоруською мовою; українські книжки появляють ся в центрах великоруської просвіти; літературні твори Українців друкують ся в великоруських журналах і збірниках. Та зазначені висше цензурні утиски 1863 і 1876 року, як ми бачили, переносять літературну діяльність Українців у заграничну Русь: тут вона розвиваєть ся під сильним впливом польської і німецької літератури і зовсім природно переймаєть ся польськими елементами в царині лексики і синтакси. Українській мові галицької літератури роблять докори за ті її польські елементи, за ту чужу українському духу закраску, якій вона підпала у Львові. Та польські елементи не затемнили народньої основи мови: вони заняли тільки місце тих великоруських елементів, яких витиснене було би конечно при широкім і свободнім розвитку української літератури на Україні. Збагачення чужомовними елементами — се доля кожної літературної мови (західно-європейські елементи в нашій великоруській мові доказують, що від впливу чужоземщини не забезпечені навіть дуже розвинуті літературні мови). Та цілком неминучим стає вплив сусідніх мов, коли ті мови належать до споріднених племен: так польська літературна мова відбила на собі вплив чеської, а польські пуристи ведуть безхосенну і втомну боротьбу з великоруським впливом; так словінська мова перейшла сербо-хорватськими елементами; так болгарська мова наскрізь пропінкована великоруськими елементами. Так само й українській мові неможливо було устерегти ся ні від великоруського, ні від польського

впливу. Умілість покористувати ся чужомовними елементами, брак страху перед ними, сьміле відношенє до нового лексичного матеріялу — дуже часто сьвідчить про силу і крепкість молодї літературної мови, що нездержно стремить до що раз більшого обєму в царині висловлюваня людських думок і почувань.

Розвиток літературної мови йде очевидно рівнобіжно з розвитком самої літератури. Багато великоруських публіцистів клало питанє, чи потрібна загалом українська література. Інші бажали обмежити обсяг розширення тої літератури певними означеними рамками: признавано природним писати по українськи вірші та оповіданя з народнього житя; вважано відповідним збирати народні пісні, казки; в кінці призначувано для української мови навіть цілу царину красної літератури. Але переходити поза ту царину заборонювано їй, заборонювали публіцисти у слід за правительственними розпорядженнями, в інтересах власне великоруської літератури. Відповідь на песте зрештою питанє, чи потрібна загалом українська література, дало само житє: ви бачили широкий розвиток тої літератури навіть у періоді до шісьдесятих років, т. є. до того часу, коли реформи Олександра II відродили великоруський народ у нових формах побуту, і переконали ся при тім, що діячами тої літератури були люди різних суспільних верств, різних поглядів і ріжного вихованя. Українська література задовольала очевидно своїм повстанєм назрілі потреби і в повстаню її не мала зовсім участи ані політична інтрига, ані нездорова тенденція. Нехайже-ж зазначені нами висше факти з початкової історії української літератури відповідять на питанє, що повстає в нас наслідком постійних тверджень деяких публіцистів: чи можна в самій річї обмежити обсяг уживаня літературної мови сими або тими границями? Котляревський, що взяв ся за рідну мову для витвореня особливого епічного твору, звернув ся до неї і в “Одї до князя Куракина”. Квітка-Основяненко, що писав оповіданя з українського побуту, здепидував ся заговорити по

українськи і про серйозніші справи в “Листах до любезних земляків”. Максимович записує зразу українські пісні, а опісля переводить на українську мову Слово о полку Ігоря, а два роки опісля видає переклад Псалмів. О. Грушчєвич друкує в українській мові свої проповіді, а також “Катехетичні бесіди на символ віри” і Отче наш. Чи ж можна задержати зароджену думку, думку, оживлену понадто рідною мовою? Що затримає її на народніх жартах і віршах, що перешкодить їй втілитися в нових формах поезії, проникнути в роман і розвідку, перенести ся в минувшину рідного народу, постарати ся про його будучину, перейти в кінці в царину віри і з’осереджувати ся на перекладі св. Письма або уложеню книжок для духовно-морального читання? Ні, творча думка не може бути спинена штучними перешкодами. За те всякі штучні перешкоди дадуть їй усе фальшивий, тенденційний напрям: наведені висше факти показали, як загнано широкий і свободний потік української творчої думки в вузькі рамки політичної партії, утвореної в Галичині, що зміцнювала свої ряди, оживляла свою діяльність емігрантами з нашої України — партії могутньої і популярної власне тому, що вона стереже свободного розвитку української літературної мови. Обмежуючі закони 1863 і 1876 р. були введені, можна припускати, в інтересах великоруської літературної мови. Та не тих заходів вимагає та мова й її література для свого розширення і законного впливу на суспільне житє. Названі закони виймили з під впливу великоруської літератури значну часть української літератури, яка наслідком заборони ввозу книг не могла навіть бути предметом оговорення в великоруській пресі. Ті закони порвали ту братню звязь, яка завязувала ся в ріжних збірниках і періодичних виданнях між великоруською і українською літературою. Вони перервали між ними і братнє супірництво, розділивши їх остаточно і усунувши той спільний ґрунт, на яким природним способом означили би ся ззаїмні відносини між обома літературами. Ми бачили в кінці, що ті закони причинили ся до штучного зросту української лі-

тератури в Галичині, бо там, у Львові й Чернівцях, їй прийшлося відповідати відразу на всі різнородні вимоги життя: українська мова стала мовою просвіти і політики, науки і літератури. Правда, і там стрітила ся вона з великоруською літературою, піддержуваною старою галицькою партією, але ворожнеча, що заступила місце попереднього братання в Росії, перенесла ся й сюди, і мова — зразу одна лише мова — стала жерелом непримиримої ворожнечі між двома половинами галицької інтелігенції. Моральної страти, нанесеної великоруській народності й її літературі відпалою, або радше відколоною від неї українською літературою, не нагородить піддержка, оказувана Росією деяким періодичним виданням сьвятоюрської партії.

Закони 1863 і 1876 року стали початком і жерелом тяжких проб для великоруської літературної мови в Галичині, бо виросла поруч із нею українська література уривала з кожним роком із під її ніг ґрунт і то тим лекше й успішнійше, що ту народню літературу підтримувало австрійське правительство, настроєне ворожо супроти старої галицької партії. Перекинувши українську літературу в заграничну Русь, ми перервали братнє супірництво її в Росії з великоруською літературою; та разом із тим ми скомпромітували великоруські, а навіть і “общеруські” інтереси в Галичині, бо викликали проти них штучну коаліцію місцевих українських і польських інтересів. Великоруські інтереси витримали би успішно супірництво з українськими в Росії; та в Галичині не спасе їх ніщо, коли сама Галичина стане ареною того супірництва, що перейшло в братовбийчу ворожнечу.

Публіцисти, ворожі самостійности української літератури, підносять іще один аргумент, не позбавлений практичного значіння. Зазначаючи окремішности в народній мові губерній, заселених Українцями, вони запитують: Де єдність тої мови, що витворить ту літературу? Чи не розпаде ся та література на ряд дрібних провінціяльних літератур на місцевих жарго-

нах? В тих побоюваннях ми готові добачувати журу про розцвіт будучої української літератури. Та вона не потребує таких піклувань, їй потрібна передовсім свобода: свободний розвиток у ліпшій разі виробить одну спільну літературну мову для всіх Українців, у гіршій — Українці, не зрозумівши своєї духовної єдності, запропащать свою літературу в безплідних незгодах і розладах. Так само ми глядимо і на питанє про українську правопис: коли жите витворить єдність української мови й літератури, то воно витворить єдність і в письмі.

Коли-ж закони 1863 і 1876 р. не відповідають інтересам великоруської народности і великоруської літератури, то може вони корисні для інтересів російської держави? Ми бачили власне, що проти української літератури підношено в різні хвилі, починаючи при тім від 1861 року, дуже тяжкі обвинувачення. Правда, ті обвинувачення відносили ся до “невеличкого кружка людей”, охрещених назвою українофілів: зразу докоряли їм, що вони знаходять ся в руках політичних інтригантів і служать покірним оружем заклятих ворогів своєї України, т. є. польських агітаторів; говорили, що діяльність українофілів помагає як не мож ліпше намірам польських фанатиків, що поставили питанє про істнованє “руського” народа і очікують із задоволенем розкладу у власнім нутрі того народа; доказували, що українофільство йде “паралельно со всіми другими отрицательными направленнями, которые вдругъ овладѣли нашею литературой, нашею молодежью, нашимъ прогрессивнымъ чиновничествомъ и разными бродячими элементами нашего общества”. Головною вимогою українофілів був одначе не згодний їх союз із тими уємними напрямками, але явний намір їх вирвати книги “на новосочиненномъ малороссійскомъ языкѣ”, ширити українську грамотність, заводити українські школи, вкорінювати науку про якісь дві руські народности і дві руські мови. За всім тим усе яснійше зарисовував ся привид сепаритизму, замір роз’єдинити єдину і неподільну руську народність. Обвинувачення в таких намірах засновували ся на

неозначених даних: правда, між представителями українофільства допускано існування таких діячів, “которые совершенно чужды какой бы то ни было политической цели и руководятся чувством патриотизма”, але разом із ними, — так твердили добровільні обвинуватці — “въ підприємтіи создать особую малорусскую литературу и ввести въ народныя школы южнаго края преподаваніе на малорусскомъ нарѣчїи принимаютъ живое участіе такіе малорусскіе патриоты, которые не ограничиваются мыслью создать свою особую литературу, но простирають виды и на политическую отдѣльность Малой Россіи отъ общаго отечества”. Поки розходило ся про народність і мову, взивано до чуйности тільки саму суспільність; як же-ж зайшла справа про державну єдність, тоді признано конечною річю як найбільш рішуче вмішанє державної власти. Звідти відклики і до суспільности і до правительства. Наляканє польським повстанєм, хитрим сплетенєм політичної інтриги, що розкинула свої сіті не лиш у самім полуднево-західнім краю, правительство послухало відклику, зверненого до нього. Воно постановило відобрати українофілам саме оружє пропаганди — можливість ширення української грамотности і видаваня українських книжок. Такий сенс цензурного розпорядження 1863 року, зверненого проти освітньої діяльности на українській мові: ним заборонювано видаванє книжок духовно-морального змісту з одного, свѣтських учебників—із другого боку. Замість повстати проти українських сепаратистів, коли б такі знайшли ся, замість звернути удари на політичну агітацію, шкідну для державної єдности, коли б та агітація дійсно показала ся, розпорядженє 1863 р. ударило на тих діячів, яким були чужі всякі політичні цілі і які “руководились чувством патриотизма”; для сепаратистів і політичних агітаторів витворював ся за те податний ґрунт. “Гоненія и преслѣдованія — писав Катков 1863 року з приводу українофільства—могутъ изъ пустяковъ создать серьезное дѣло; гоненія и преслѣдованія, какъ свѣдѣтельствуєть опытъ всѣхъ вѣковъ, большею частію возбужда-

ли жизнь и силу въ томъ, что само по себѣ не имѣло ни жизни, ни силы. Мы, стало-быть, не желаемо — продолжае Катков — гоненій и преслѣдованій, вовсе не изъ уваженія къ фальшивому, не въ угоду, не въ пользу ему, а напротивъ въ ушербъ ему, щобъ не придать ему большаго значенія и силы". Побоюваня московського публіциста справдили ся: вже того самого 1863 р. Каткову доводять ся зазначити, "что въ послѣднее время, благодаря успіамъ нашихъ украинофиловъ и настойчивымъ требованіямъ поляковъ, львовская газета "Слово" начала отдаляться отъ общепринятаго русскаго языка въ сторону малорусскаго"; в 1867 р. Українці разом із галицькими патріотами заснують львівський журнал "Правда", в 1868 р. повстає у Львові товариство "Просвіта", в 1873 р. повстає у Львові за гроші доставлені з Росії "Товариство імені Шевченка". Все те свідчить про значінє й силу українофільського руху. І лише по 1863 році можна признати за ним і силу і значінє.

За що ж підпадала під обмеженя і переслѣдуваня українська література? Чи за те, що поміж людьми, які брали участь у ширеню і твореню українських книжок, були такі, що мріяли про відділенє України від Росії? Дати позитивну відповідь на се питанє було би дурницею; дати таку відповідь значило би допустити можливість обмежень і переслѣдувань на нашу великоруську літературу в загалі, коли серед її діячів знайдуть ся зломисні люди, що мріяли би про розбитє вашої державної єдності, що підривали би своїми фальшивими науками основи суспільного ладу. Усміні напрями вашої політичної преси викликали репресивні заходи проти неї, але заходи ті, надаючи деякі органи преси, не розширювали ся на цілу літературу в загалі, а преса противного напрямку навіть була піддержувана і запомагана всякими способами. Недовіре до преси викликало в 1872 р. доповненя "къ временнымъ правиламъ" 1865 р., але те недовіре не посягало ні на істнованє великоруської преси, ні літератури. Вважаємо проте неправдоподібним, аби зломисність деяких українських письменників могла

викликувати переслідуване в загалі цілої української літератури, переслідуване, якого першими жертвами упадуть Морачевський, лояльний патріот і побожний перекладач Четверозвangelія, а разом із Морачевським і священник Опатович, що не побачив виходу надрукованого вже ним другого видання “Оповідань із святаго писання”, видання, вже дозволеного св. Синодом. Очевидно правительство, що видало розпоряджене 1863 року, руководило ся иншими, важнішими мотивами: “горячая” діяльність українофілів, як її називають обвинуватці. діяльність, що сама по собі не була незаконною, могла — так думало очевидно правительство — довести до небажаних результатів, до духового відділення України від Великої Росії, а духове відокремлене могло би довести і до політичного розпаду. Ось правдоподібні мотиви рішучого виступу, що зробив кінець свободному розвитку української літератури. Сей виступ оснував ся в такім разі цілковито на припущеннях, яких вартість і переконуюча сила дуже зглядна. Чому українська грамотність мала вести власне до роз’єднування, сього не вяснено. Література буває передовсім відбитком реальних стремлень тої суспільности, до якої вона належить, а українська суспільність тих часів, як се видно з самих трактатів проти українофільського напрямку, признаного плодом чужоплемінної інтриги, не стреміла до сепаратизму; вона жила одним спільним життям із цілою руською суспільністю взагалі, в ній являли ся ті самі додатні і ті самі умні стремління, які ділили суспільність і в великоруських центрах. Зрештою дальші події показали, що й пізніше, по заснованю і зміцненю галицької народньої партії, Українці були далекі від сепаратистичних стремлень: коли такі стремління були би серед них, вони знайшли би собі вислів і на великоруській мові, користуване якою не було Українцям заборонене. Великоруська мова могла так само успішно, як і українська, служити оружем пропаганди в користь сепаратизму, коли Українці занялись би колибуть серіозно думкою про засноване окремої держави. Ідея поко-

ршла би собі форму: пропаганда по великоруськи пішла би не менше успішно, як пропаганда по українськи. Виступ проти мови не здавив би думки, коли б вона дійсно назріла серед Українців. Ми маємо повну основу протиставити наведеному висше припущенню инше: свободний розвиток української літератури впливав би на братнє єднанє Полудневої Росії з усею иншою. В українській літературі не було і не могло бути ніяких спеціальних інтересів, чужих великоруській літературі: обі літератури працювали би над спільними питаннями, що впливають із спільних державних і суспільних інтересів. А завдяки тому Україна переймала би ся що раз більше загально-руськими ідеями, загально-руськими стремліннями. Ми віримо в культурну силу нашої великоруської літератури: її вплив забезпечений навіть на заході серед великих культурних націй Європи. Невжеж можна припустити, щоб із нею не пішла рядом у дружнім гурті і в повній свідомості єдності інтересів молода українська література? Повисші мотиви не дозволяють нам признати обмеження 1863 р. результатом дозрілого обсудження і всесторонньої оцінки інтересів великоруської народности, племені, літератури і держави: ми, на жаль, мусимо назвати їх плодом сумного непорозуміння.

Та те непорозумінє принесло гіркі плоди. Ми бачили, як безпосередно по розпорядженю 1863 р. Українці переносять свою діяльність до Галичини. Ми бажаємо процвітання українській літературі, ми тішимо ся її успіхами, хоч би у Львові або навіть в Америці. Та з жалем перекочуємо ся, що вона переймає ся що раз сильнійше ворожим відношенєм до Росії. Воно поясняєть ся по часті відорваністю її від російського ґрунту; українська загранична література—а від 1863 р. майже вже не можна говорити про свою російську літературу на українській мові — роздвлює російські події з чужоземної точки погляду, не вдумуючись у них, не вглубляючись у них так, як се можна тільки російським горожанам, що живють у своїй вітчизні і вмють через те розрізняти, що треба конче роз-

різняти, що вміють також прощати і надіяти ся. Та в значній частині ворожий настрій до Росії галицької української літератури залежав від тих самих репресивних заходів, які обмежили царину українського друкованого слова: відібрати освіченим людям право писати рідною мовою, значить посягнути на те, що тим людям так само дороге, як дороге саме житє; посягнути на саме житє народа, бо в чім иншій воно виявляєть ся, як не в слові, посилюючи думки, виявляючи чуття, втілюючи чоловічого духа? Держава, що не вміє забезпечити одного з найелементарніших прав горожанина — права говорити друком у рідній мові, розбуджує в горожанині не повагу до себе, не любов, але безпритомний страх за існуванє. Сей страх зроджує незадоволенє і революційні стремління. Сей страх обернув багатьох українофілів із щирих синів Росії, “чуждыхъ какихъ бы то ни было политическихъ цѣлей”, на дорогу явного незадоволеня. Одна з наших вищих урядових інституцій прийшла в 1876 р. до переконаня, “что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ українофиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовиднымъ формамъ посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи.” Сей висновок ослабляєть ся значно здогадом, висловленим також 1876 року не менше авторитетною інституцією про те, що “въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинфильства не только сквозить смута, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому”; але все-ж не можна не признати, що сімдесяті роки дійсно прославили ся виступом Українців проти тих державних порядків, при яких їм доводило ся тратити право говорити друком у рідній мові. Чим же були викликані ті напади, як не репресивними заходами 1863 року, що віддали українську літературу на цілковиту самоволу цензури і місцевої адміністрації?

Заходи ті були тим небезпечніші для державного ладу,

що вони не були убрані в форму закону. Звідси роздратоване проти буцїм то самоволї місцевих властей, наріканє на державні порядки, що не забезпечують елементарної законности. Звідси також дружні зусилля Українців провести свої книжки навпаки і на перекір придирливій цензурі. І так у 1873—1875 роках їм удало ся задрукувати до двадцяти книжок ріжного змісту.

Адміністраційне розпорядженє, аби поппити ся дійсним, не бутї приданим через житє, яке надто не знає про нього і невідготовлене до нього (бо лише закон є загально-обовязковою і загально відомою юридичною нормою) — таке розпорядженє треба поновляти від часу до часу і при тїм у що раз острійших формах — відповідно до того, на скільки показало ся безплїним попереднє розпорядженє. Розпорядженє 1863 р. прийшло ся поновити в 1876 р., лиш у ще категоричнїйшій і твердшій формі: не оголошений закон 18'30 мая узброє першою своєю точкою цензуру проти ввозу "какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчїи". Такий поступок признав усю галицьку українську літературу нелегальною: признано нелегальним навіть саме істнованє такої літератури — а се могло послужити тільки до більшого озлобленя робітників української літератури, приневолених недобровільно перенести свою діяльність у заграничну Русь. І в тій заграничній Русі писали ся по українськи не тільки політичні статї, зверненї проти Росїї: там розвивала ся політична література, присвячена своїм місцевим інтересам, там оброблювано нашу давню літературу й історію, укладано букварі і граматики, хрестоматїї і словарі, видавано сьвяте Письмо, друковано в кінці невинні що до змісту вірші і пісні. І на все те в Росїї наложено заборону лише тому, що воно друковане по українськи.

Друга точка закона 18'30 мая 1876 р. в сути річї затверджує розпорядженє 1863 р., дозволяючи друкувати по українськи тільки твори красної літератури: застереженє, яке по-

зволює друкувати історичні документи і пам'ятки, дуже характерне, коли порівняти його з твердженнями деяких публіцистів про те, що укр. мова видумана лише недавно, що вона є одним із пледів польської інтриги, яка стремить до роз'єднання руської сім'ї і руської народності. А тимчасом із точки а) другого параграфу видно, що є історичні документи і пам'ятки, писані по українськи. Так, укладачам проєкту закона 1876 р. було очевидне, що думка авторитетних публіцистів — і не самих публіцистів — про те, що хтось колись там видумав українську мову — не що инше, як плід неущтва або злобної видумки: українська мова має навіть свою історію. Та разом із тим текст другого параграфу сього закона виявляє нову і до того часу невідому точку погляду: із нього можна догадувати ся, що — по думці укладачів проєкту — зближеню української мови з великоруською стоїть на перешкоді видумана українофілами правопись і зажадати, аби “въ произведеніяхъ изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія”. Через те перед нами взірєць найординарнійшого змішання двох цілковито відмінних появ: мови і письма. Ніяка система правопису не може витиснути ніякого впливу на мову, що розвиваєть ся на цілковито незалежних від людської волі законах. Тимчасом накидуване мові неприродної їй правописи відбиваєть ся незвичайно фатально на книжковім обороті; така правопись спинює вихід книжки і придавлює через те далеко сильнійше свободну думку, свободну творчість, ніж усякі цензурні обмеження. Ми далекі від думки приписувати укладачам закона 1876 р. жорстоке бажанє при помочи узаконеної ним правописи стримати розвиток навіть красної літератури української (бо стримувати “вредныя направленія” в дотичних творах приписано правилом про те, “чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати”); через те ми приневолені думати, що ними руководила думка зблизити при по-

мочи правописи українську мову з великоруською. Дивний погляд! Передовсім — що розуміти під жаданем держати ся “общепринятого русскаго правописа́нія?” Коли розуміти жадане закона 1876 р. так, що прим. українські слова: віра, дід, місто — мають явити ся в великоруській одежі: вѣра, дѣдъ, мѣсто, т. є. абп звук і передавано буквою ѣ, питаємо, хто заборонить Українцєви передати буквою ѣ звук і також приміром у словах: лід або ніс? — і він напише їх лѣдъ, нѣсъ. Чи виграє на тім справа зближення з великоруською мовою, де ті слова звучать ледь, несъ? Коли наслідком накиненої правописи Українець має писати мыло з ы, а мило з и, де знайдесть ся коректор, той учений справлювач, що потрафить в українськїм звуці и розріжнити для кожного випадку два ріжні звуки, злиті в одно лєдв и чи ще не в дотатарську епоху? І про те змішанє и та ы будуть грімко свідчити передовсім ті історичні українські документи, при яких друку закон вимагає “безусловно” задержувати правопись орігіналів, не підправляючи її і в напрямі загально-принятої великоруської правописи. А коли розходить ся не про загально прийнятү правопись, але лише про загально прийняті букви в великоруській азбуці, то чому заборонено писати віра. лїс зам. впра, лисъ, коли і — великоруська буква (міръ), і чому український звук и, що не м'ягчить попереднього співзвука, приказано віддати через ы, а не и. У всякім випадку українське письмо могло би зрівняти ся з великоруським зі зверхнього боку найшвидше, коли би задержано правопись Українця, Максимовича. Але кому потрібне таке зверхнє зближенє?

Третя точка роздивлюваного закона заборонює ріжні спєнічні представлення і відчити на українській мові. З розпорядження 1863 р., надто з другої точки закона 18|30 мая 1876 р. можна було догадувати ся, що правительство мало намір вказати українській літературі приписані границі і через те вплинути на її розмежованє з великоруською літературою, т. є. що воно взяло на себе задачу, яку могло сповнити тільки свободнє,

неспинюване супіриництво обох руських літератур. Але третя точка цього закона доказує вже просто вороже відношенє навіть до української красної літератури, бо переслідує сценічні представлення творів, що дотикають тої літератури. Ще більше, дозволяючи видаване українських драм, комедій, трагедій і забороняючи вивести їх на сцені, правительство обмежує також уживане живої мови, що видно ще яснійше з заборони “чтеній на малоросійскомъ нарѣчїи”. В кінці та сама третя точка закона 1876 р. проганяє українську мову з такої царини, в якій, здаєть ся, в ніякім випадку не можна заступити її великоруською мовою: заборона друкування текстів до музичних нот на українській мові проганяє ту мову з романса і пісні і рівняєть ся забороні співати по українськи. Від 1876 р. в українській мові не можна ні співати, ні говорити публично, а друковане творів красної літератури поставлене під ostrу цензуру.

Лише горяча любов до рідної України помогла українській оśвіченій суспільности перенести тяжкий і зовсім незаслужений удар.

В 1881, як ми бачили, зроблено кілька полекштутихтяжких умовах, в які було поставлене українське слово: дозволено друк словарів і текстів до музичних нот. Полекші ті зроблено очевидно тільки в інтересах великоруської суспільности: позбавити її можливости знайомити ся з українською штукою на сцені і в музичнім виконаню — признано несправедливим; позбавити великоруську науку знайомости з багатим складом української лексики — признано небажаним. До інтересів українського народа не звертала ся думка законодавця, не звертала ся до них до самих остатніх днів, коли затверджена царем 21 січня с. р. постанова комітету міністрів поставила на чергу питанє про відміну законів 1876 і 1881 р.

Знайомість із історією цензурних утисків українського друкованого слова переконує про те, що вони викликані не правильним поглядом на державні користи і потреби, але ріж-

ними випадками і односторонньою оцінкою суспільних рухів шістдесятих і сімдесятих років.

Розглянене аргументів, піднесених у публіцистиці проти існування української літератури, проти її самостійного і свободного розвитку, а за її обмеженнями, привело до висновка, що ті аргументи оперті раз на одностороннім розуміню історії українського народу і його мови, друге на тенденційнім стремлінню обмежити права української народности в хосен неправильно зрозумілих велико- і загально-руських інтересів.

Перестудіоване тексту правительствених розпоряджень 1863, 1876 і 1881 року вяснило нам ту шкоду для духового розвитку української народности і ту шкоду для російської держави, які були неминучим наслідком їх появи. Цензурна практика, оперта на тих розпорядженнях, доказала всю даремність зусиль, звернених на здавлене того, що видвигнене дійсними, житєвими потребами людности.

І так знайомість із минувшиною питання, порушеного тепер, приневолює нас висловити ся за потребою відміни одобреного царем розпорядження 1863 р. і приказів 1876 і 1881 років.

Ся відміна представить ся нам іще більше невідкладною, ще більше конечною, коли полишимо минувшину і звернемо ся до теперішности, коли тільки подумаємо над культурними потребами українського населеня Полудневої Росії. На ті власне потреби вказав у своїм журналі з 28 і 31 грудня 1904 р. комітет міністрів; “продолжающееся примѣненіе наложеннаго запрета — читаємо в витягах із того журналу — значительно затрудняя распространеніе среди малорусскаго населенія полезныхъ свѣдѣній путемъ изданія книгъ на понятномъ для крестьянъ нарѣчій, препятствуетъ повышенію нынѣшняго низкаго культурнаго уровня крестьянъ малороссійскихъ губерній”.

Комісія має можливість потвердити кожде слово наведеної заяви комітету міністрів цілим рядом даних.

По перше—не підлягає сумнівови, що нинішній низький

рівень культурного розвитку селян українських губерній повинен стати предметом найповажніших і невідкладних турбот Росії. Той низький рівень, доказаний поміченнями багатьох безпристрасних дослідників, звернув уже давно на себе увагу земств і сільсько-господарських комітетів українських губерній і багато їх входило перед правительством з просьбами допустити популярні видання на українській мові. Економічна рада чернігівського губерньського земства доказала в 1902 р. konieczність розширення брошур і інших видань із царини сільського господарства на місцевих народніх мовах. Те саме висловив і борзнянський (чернігівської губернії) сільсько-господарський комітет. На konieczність популяризації практичних відомостей на українській мові вказував полтавський і ново-московський (катеринославської губернії) сільсько-господарський комітет. На вагу популяризації сільсько-господарських відомостей вказував у своїм рефераті ананіївському сільсько-господарському комітетови відомий автор брошур із сільського господарства на українській мові Чикаленко. Агрономічний з'їзд у Москві 1901 р. постановив просити дозволу видавати книжки і сільсько-господарську газету на українській мові. Кустарний з'їзд у Полтаві 1902 р. висловився за видаванем книжок і підручників для кустарів в українській мові. Сільсько-господарські товариства мпргородського і полтавського повіту просили також дозволу видавати сільсько-господарські книжки в українській мові і т. д. Про konieczність відміни обмежень, установлених для української мови, як провіднички в народ у загальні знання, підносили просьби земства: херсонське губерньське в 1880 р., чернігівське повітове в 1880 р., полтавське губерньське в 1904 р, і сільсько-господарські комітети: хотинський (бесарабської губернії), бердянський (таврицької губернії), хорольський і лохвицький (полтавської губернії) і багато інших. Комісія приводячи всі ті дані, розсіяні по різних друкованих жерелах, поміщує в додатках до осьього меморіалу

отриману замітку С. Ф. Русової, де зсумовано цілий ряд помічень у царині позашкільної народньої освіти.

По друге, зовсім справедливий відклик комітету міністрів до того, що закони 1876 і 1881 р. утрудняють ширене корпусних відомостей між українською людністю на зрозумілій селянам мові. Комісія мала під рукою цілий ряд віродостойних даних, які свідчать про трудність розуміння великоруської книжної мови Українцем. Деякі такі дані наведені і в згадуваних додатках. Належить особливо зазначити, що Українцями трудно розуміти великоруські книги, присвячені викладови навіть найелементарніших відомостей по причині ріжницї обох мов в означуваню предметів для буденного ужитку; слова: лошадь, меринь, телѣга, одонье, омшеникъ, овинь, рига, клѣтъ, подволока, полынья, глазъ, лобъ, затылокъ, туча, молнія, радуга, колодезь, прудъ, мельница, мельникъ, боровъ, кукушка, тряпка, пѣба, калитка, форточка, пѣтухъ, насѣдка, нашестві і ин. незрозумілі або мало зрозумілі Українцями. Найвимовнійшим прикладом того бувають труднощі, зазнавані навіть освіченими Українцями при знайомості з нашою книжною мовою; про ті труднощі говорить багато дослідників, починаючи від трицятих і сорокових років минулого століття. І не даром, очевидно, Українці звертали ся так радо і звертають ся до рідної мови для висловлення на письмі своїх думок і почувань.

Комісія має підставу думати, що ширене книжок між українською людністю на рідній для неї мові пішло би далеко швидше, як на великоруській. І на те є дуже численні докази; про те говорить сам факт успішного ширеня на Україні книжок, друкованих у Галичині, при чім таке ширене не задержуєть ся перед заборонами, що грозять горожанам, у яких знайдуть ся приміром твори Шевченка або Котляревського у львівських виданнях, дуже поважними неприємностями аж до відсиджуваня в тюрмі. Українські письменні селяни накидують ся ласо на все написане їх рідною мовою: за браком легальної літератури на українській мові, нелегальна ширить ся тим сильнійше і тим

більше впливає на людність. Сей факт ілюстрований доволі в письмі бувшого справника III, поміщенім у 9 ч. "Громадянина" за 1905 р.

Комісія має також підставу думати, що відміна заборони друкованого українського слова вплине не лише на зріст знання в народніх верствах при помочи розширення серед Українців науково-популярних видань, але й на загальне піднесенє культурного вигляду народу. Не можна не признати, що зневажливе відношенє до рідної мови потягає за собою негати́вне відношенє і до сім'ї і до родини, а се не може не відбивати ся і то як найшкідливіше на моральнім складі сільської людности України.

Нашому правительству не можуть бути очевидно чужі інтереси освіченої частини роспійської, а тим самим і української суспільности. Закони 1863, 1876 і 1881 р. дають деяке право на розвиток самої тільки красної літератури. Але красна література є тільки одним із способів виявлення духового життя освіченого чоловіка. Край продукує не самих літератів: він видає і мислителів і учених і публіцистів і суспільних діячів. Заборонювати тим людям те, що дозволене працівникам у царині красної літератури, заборонювати їм писати і друкувати по українськи — несправедливо. По надто се ще, як ми бачили, й неможливе: Українці друкують свої наукові праці, публіцистичні трактати, свої думки і розсліди у Львові, Відні, Чернівцях. Ми бажали б, аби українська література в цілїм своїм складі лишилася російською. Ми вважали б корисним звернути сили й здібности талановитих Українців у користь країни, що їх виховала. Великоруську народність, сильну не лише самою численністю, не лякає істнованє польської, німецької, латвійської, вірменської, грузинської, жидівської, татарської літератури у границях Росії. Чого-ж лякати ся української? Поляки, Німці, Вірмени мають крім того свої особні національні інтереси: вони не змішали ся з великоруським народом, культурні і віроісповідні ріжницї між ними і великоруською

людністю дуже значні. Але Українці цілою сукупністю своєї діяльності в користь російської держави і російського суспільства являють ся вірними і випробуваними синами руського народу: вони пишуть разом із нами у великоруських газетах і журналах, читають разом із нами лекції, видають наукові підручники, беруть участь у громадських зібраннях і говорять також разом із нами по великоруськи. Чи-ж вони перемілять свій руський напрям, коли їм позволять говорити й писати на рідній українській мові.

Обмежуючі заборони 1863, 1876 і 1881 р. пригнітають творчі здібности освічених Українців: користувати ся нерідною, незвичною з дитинства, не висаною з матірнім молоком мовою для втілення творчої думки і фантазії можна лише при особливим лінгвістичнім таланті. Тяжкий стан українського письменника малює нам письмо д. Леонтовича, прислане ним Д. Л. Мордовцеву і передане д. Мордовцевом комісії.

Показуєть ся отже, що в таких ненормальних умовах духового і розумового життя жпе в Росії народність, що числила в січні 1897 р. до 23 міліонів 700 тисяч душ!

Через те комісія рішаєть ся з повним переконанєм на закінченє свого реферата повторити отсі слова Ю. Ф. Самаріна, wypowiedжені ним 1850 р.: "Пусть же украинскій народъ сохраняетъ свой языкъ, свои обычаи, свои пѣсни, свои преданія; пусть въ братскомъ общеніи и рука объ руку съ великорусскимъ племенемъ развиваеътъ онъ на поприщѣ науки и искусства, для которыхъ такъ щедро надѣлила его природа, свою духовную самобытность во всей природной оригинальности ея стремленій; пусть учрежденія, для него созданныя, приспособляются болѣе и болѣе къ мѣстнымъ его потребностямъ".

Переклав В. Гнатюк.

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА К. А. ВОЄНСКОГО

Предложена начальникови Головної управи
в справах друку д. 12 падолиста 1900 р. в справі
обмежень українського письменства.

Провідним принципом для цензурного уряду при роздвлюваню друкованих творів на малоруськім нарічю служить найв. наказ із 18 мая 1876 р. з пізнійшими доповненнями.

В серпні 1875 р. з огляду на завважене оживлене діяльності тав. українофілів була покликана за найв. наказом спеціальна Рада над сим питанням під проводом міністра внутр. справ генерал-адютанта Тімашева, в якій склад входили: міністер нар. просвіти, обер-прокурор св. Синода граф Д. А. Толстой, головний начальник III відділу власної Його Им. Вел. канцелярії ген.-адют. Потапов і голова київської Археографічної комісії, тайний радник Юзефович.

При обмірковуваню питання Рада опирала ся головно на комунікатах тайного радника Юзефовича і по часті на відомостях зібраних Головною управою в справах друку і III відділом власної Й. І. В. канцелярії.

На думку тайного радника Юзефовича ідея малоруської самостійности являла ся видумкою австрійсько-польської інтриги і не мала ґрунту в історії та в душі малор. народу. Препачаганда українофілів до остатнього часу не мала успіхів; важне значінє вона здобула аж від заснованя в Києві відділу Им. Р. Географічного товариства, в якого склад вийшли особи крайне “неблагонаміренні”, а сучасне українофільство маскує собою ідеї соціалізму і тому вимагає енергічних заходів для запобіженя лихови.

Із відомостей Головної управи в справах друку Рада добачила, що цензурний уряд у літературній діяльності українофілів бачить змаганє — відокремити ся від великоруської літератури, а за тим тайний замах на державну єдність Росії.

Третій відділ власної Й. І. В. канцелярії звернув увагу на розширюване серед сільської людности книг і брошур на малоруським нарічю, хоч і дозволених до друку цензурою і в своєму змісті вільних від антиправительственного характеру, але роздаваних із наперед повзятою метою.

На підставі тих уваг Рада признала, що українофільський рух походить із “превратного” переконання про різку різницю між малоруським і великоруським наріччями і має кінцевою метою зразу літературне, а далі й політичне відокремлене Малоросії від решти Росії, а се явище небезпечне. Супроти сього Рада постановила: 1) завести обмежуючі постанови що до Київського відділу І. Р. Геогр. Товариства; 2) уставити догляд над учителями і бібліотеками всіх шкіл малоросійських губерній; 3) запомогати русофільську галицьку газету “Слово”, і нарешті для зупинення розширювання книг і брошур на малоруським нарічю випрацювала ось які правила:

1. Не допускати довозу в границі імперії без окремого на се дозволу Головної управи для справ друку ніяких книг і брошур видаваних за границею на малоруським нарічю.

2. Друковане і видаване в імперії оригінальних творів і перекладів на тім нарічю заборонити з виємком лише а) історичних документів і памяток і б) творів красної словесности, з тою одначе умовою, аби при друкуванні історичних памяток безумовно захсрував ся правопис оригіналів, а в творах красної словесности щоб не допускати ніяких відступок від загально прийнятого правопису і щоб дозвіл на друк творів красної словесности давав ся не пнакше, як по перегляді рукопису в Головній управі для справ друку.

3. Заборонити також різні сценічні вистави і відчити на малоруським нарічю, а також і друковане на ньому текстів до музикальних нот.

Постанови Ради були затверджені царем д. 18 мая 1876 р., при чім надто цар наказав замкнути київський відділ І. Р. Геогр. товариства в його тодішньому складі.

В р. 1881 вище згадані правила були піддані переглядові з причини поданих міністрови внутрішніх справ відзивів: київського, подільського і волинського генерал-губернатора генерал-ад'ютанта Черткова і тимчасового харківського генерал-губернатора князя Дондукова-Корсакова. Перший підніс, ще остра постанова 1877 р., прийнята без відома і згоди місцевої адміністрації, не оправдуєть ся дійсною потребою і викликає лише небажане роздразнене серед південно-руської інтелігенції. Признаючи пожаданим скасоване обмежень 1876 р. задля зміцнення довіря до правительства, генерал-ад'ютант Чертков радив поставити літературні твори на малоруськім нарічю в однакові цензурні умови з творами на обще-руськім язичі. Князь Дондуков-Корсаков думав, що правила 1876 р. не лише не досягнули ціли, але викликали незадоволене навіть у ширих прихильників єднання з Росією і для того домагають ся значного злагодження: на його думку треба зняти заборону сценічних вистав і музикальних творів на малоруськім нарічю; виданє творів на малор. нарічю треба допускати залежно від їх змісту; учителям початкових шкіл у малоруських губерніях треба дозволити давати поясненя протягом першого року науки по малоруськи. Лише повна заміна роспійської мови малоруською хоч би лише в початковій школі могла би вважатися небажаною для державної єдності.

Після всепідданійшого реферата міністра внутрішніх справ графа М. П. Ігнатьєва царь наказав обмірковувати питанє про правила 1876 р. в окремії Раді при участі тайного радника Побідоносцева, державних секретарів Островского і Сольского і начальника Головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземского. Рада признала потрібним задержати правила 1876 р. в силі і на далі, поробивши в них лиш ось які поповненя, що не змінюють п'їнципів положених в основу правил:

1) Пункт 2 правил доповнити поясненєм, що до числа видань, які позволяєть ся друкувати на малор. нарічю, додають

ся словарі, під умовою, щоб вони друкували ся з захованєм загально-російського правопису, або правопису уживаного в Малоросії не пізнійше XVIII в.

2) Пункт 3 вияснити в тім напрямі, що драматичні штуки, сцени і куплети на малор. нарічю, дозволені до вистав давнійше драматичною цензурою і які можуть на ново бути дозволені Головною управою для справ друку, можуть бути виставлювані на сцені, але за окремим в усякім разі дозволом Генерал-губернатора, а в місцях не підвладних Генерал-губернаторам за дозволом губернаторів, і що дозвіл на друкування на малор. нарічю текстів до музикальних нот, під умовою загально прийнятого російського правопису, полишаєть ся Головній управі для справ друку — і

3) Зовсім заборонити уряджене спеціально-малоруського театру та формоване труп для виставлювання шук і сцен виключно на малор. нарічю.

Постанови сеї Ради затвердив цар д. 8 жовтня 1881 р., при чім ся постанова, так само як і первісні правила з 1876 р., не були опубліковані.

В р. 1884 по рефераті Міністрови внутрішніх справ графу Д. А. Толстому Головна управа для справ друку циркулярно упіснула начальників губерній, аби доконче слідили, щоб у репертуар малоруських труп входили російські штуки, і в загалі пильнували за українофілами, що знярядом своєї пропаганди вибрали сцену.

В р. 1892 (д. 2. січня до ч. 96) С. Петербурському цензурному комітетови предложено незалежно від безумовної заборони перекладів із російського на малоруський язик, що просто супротивляло ся пунктови 2 височайше затверджених правил 1876 р., особливо остро переглядати всі оригінальні малоруські штуки, забороняючи при тім не лише все суперечне з цензурними правилами, але при найменшій до сього приводі вменшуючи число таких творів у цілях чисто державних.

В р. 1895 Головна управа для справ друку предложила не допускати до друку книжок і збірок на малор. нарічю, призначених для дитячого читання, хоча-б по суті свого змісту вони й являли ся “благонамірними” (Пропозиція С. Пб—ського ценз. комітету з д. 2. грудня 1895 до ч. 7143).

Поруч із вище наведеними обмежуючими розпорядженнями Головна управа для справ друку признавала іноді можливим дозволяти до друку, в виді виємків, невеличкі популярні брошури на малор. нарічю, коли користь від розповсюдження подібних видань серед народа була зовсім очевидна і потверджувала ся відповідними властями.

Виложеним тут вичерпуєть ся матеріял, що послужив основою для практикованих доси обмежуючих постанов що до малоруської літератури. Годї не зазначити, що в мотивах, якими кермували ся ініціатори закона 1876 р., малоруський літературний рух набрав зовсім одностороннього забарвлення. При оцінці того руху зовсім полишено на боці культурно-історичну точку погляду, а одиничним політичним мріям (в ориг. увлеченіямъ) деяких представників тзв. українофільства надано дуже широке узагальненє. Так напрям одного з основателів київського відділу Імп. Р. Геогр. товариства, Драгоманова, дав тайному радникови Юзефовичу підставу до висновка, що всі загалом українофіли, се небезпечні політичні агітатори з ярко сепаратистичними тенденціями. Особливо характерне те, що при рішеню питання, якому надавано таке важне державне значінє, зовсім не взято на увагу поглядів місцевої адміністрації (в особах київського і харківського генерал-губернаторів), і така остра міра, як правила 1876 р., була уставлена майже виключно під вражінем свідощв олної особи — тайного радника Юзефовича, який поклав клеймо злочинности на поконівчні і в своїй суті нешкідливі прояви любови до рідного краю, якими все визначали ся Малоруси. Ся заборона, що в р. 1876 впала на малоруське слово зо страху перед небезпечними ідеями, яким воно може служити виразом у деяких фантазерів

(мечтателів), була рівносильна забороні вживати сїрники зо страху перед пожежею, що може виникнути з них.

Малоруський літературний рух, якого коріне лежить у побутовій, історичній минувшні Малоросії, відповідає двом органічним змаганням малоруської інтелігенції: потребі живописувати окружаюче жите найріднійшими йому фарбам, і бажанню дати народній масі просвіту в найдоступнійшій для неї формі. Політичний характер у малоруськім літературнім руху являєть ся елементом випадковим, напливовим, і сепаратизм ледви чи властивий історії й духови малоруської народности. На думку ген. адют. Черткова проповідники сепаратизму хоч би й знайшли ся, зустрілиби серед місцевої людности такий сам опір, який у 1863 році даний був проповідникам польшини. Соціалізм і демагогічні змагання, в яких обвинувачував українцілів тайний радник Юзефович, лиш через непорозумінє могли бути звязані з питанням про язык і провопис. При нормальних умовах розвою малоруське письменство спокійно заняло би своє місце як помічна побічна словесність при загально-росийській і так само мало загрожувало би державній єдності Росії, як мало загрожує єдності Франції провансальська література або німецький Plattdeutsch єдності сучасної Німеччини і як нарешті не грозить самій Росії існуванє літератур польської, грузинської, вірменської, латиської і т. и.

Тимчасом правила 1876 р., лиш по троха злагоджені постановами 1881 р., ставлять малоруське письменство — ту відміну загально-росийської літератури — в вѣпмкове і важке положенє чогось чужого, засудженого, антиурядового. Ненормальність так поставленого питання почуває сама цензурна власть, яка в своїм поводженю з подаваними на її роздивленє малоруськими рукописами протягом минулих 25 літ нерідковиявляла значну хиткість, то допускаючи до друку заборонені законом 1876 р. популярно-наукові брошури з огляду на їх безсумнівно корисний зміст, а значить, зовсім незалежно від ідеї шкідливости малоруського нарічя в творах не-беллетри-

стичних, — то з другого боку заборонюючи такі твори красної літератури, як дитячі казки, в яких буцім то добачувано особливу небезпеку українофільської пропаганди. Таку саму хиткість бачимо в відносинах цензури і до перекладів на малор. нарiче, які залежно від різних толковань закона 1876 р. з разу без перешкоди дозволяли ся*), а в останніх часах безумовно забороняють ся.

Природним наслідком такого положення було з одного боку зазначене місцевою вищою адміністрацією вже по пятилітнім дійстві правил 1876 р. незадоволенє і роздразненє навіть у найбільше благонамірених кругах малоруської інтелігенції, а значить, власне той роздор між обома народностями і те обопільне, чисто штучне відчуженє, для яких уникнення були й вироблені самі правила. З другого боку заборона кинена на літературну творчість малоруських письменників у Росії породила недовіре і навіть вороже відношенє до Росії в значній частині австрійських Малорусів, на яких погляд правила 1876 р. дусять саму суцню потребу чоловіка — свободу користувати ся рідним словом. Нарешті дійство обмежуючих правил викликало ще більшу інтензивність у розвою малоруської літератури в Галичині, де вплив сусідніх народностей — польської, німецької, малярської — зазначив ся богатым внесенєм чужоземних елементів у галицьку літературу, справді відокремлюючій її від обще-росийської.

З огляду на все виложене вище було-б дуже пожадано змінити нарешті уставлену правилами 1876 р. точку погляду на малор. літературу і поставити малоруські твори що до їх цензурного дозволу в однакові умови з творами обще-росийської літератури.

Переклав *Ів. Франко.*

*) В роках 1881—1882 надруковано ряд перекладів Александрова і Старвицького, з Лермонтова, Крилова, Шекспіра, Байрона, Міккевича, Гайне, Сирокомлі і ин.

Чи має віджити Історична Польща?

НАПИСАВ UCRAINUS

Ціна 10 центів

Коли вибухла велика війна в 1914. р., Росія зараз в перших днях проголосила Полякам обіцянку відбудовання польської держави. Опісля менше-більше таку саму обіцянку оголосив німецький канцлер Бетман-Гольвеґ. Питане стало на тім, які мають бути границі нової польської держави, — чи до польської держави мають належати лише корінно польські краї, чи також краї українські і литовські, що в середовічних часах належали до Польщі.

Поляки хочуть, аби українські і литовські землі належали до будучої польської держави! Поляки хочуть відновлення історичної Польщі. Хочуть панувати над Українцями!

Читайте, що вони про се пишуть у своїх виданнях, як доказують свої права до пановання над Українцями. Розважте над тим, що чекає Українців у нововідбудованій Польщі. Все те знайдете у книжечці п. з.

ЧИ МАЄ ВІДЖИТИ ІСТОРИЧНА ПОЛЬЩА?

Замовлення поспішайте на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Scranton, Pa.

**“НАРОДНА ВОЛЯ” ПРОДАЄ ОТСІ
ЦІКАВІ І БОГАТІ ЗМІСТОМ
КНИЖКИ І БРОШУРИ:**

- Календар Р. Н. Союза на р. 1915.....15 ц.
 Календар Р. Н. Союза на р. 1914.....15 ц.
 Календар Р. Н. Союза на р. 1913.....25 ц.
 Чи має віджити Історична Польща?.....10 ц.
 3 днів кровавої війни. Поетичне оповіданє
 українського жовніра, що брав участь у
 теперішній війні. 96 сторін. Ціна.....15 ц.
 Демократична Республіка. Ся книжочка по-
 яснює гарною мовою богато справ, що
 дотикають правдивого демократичного
 устрою держави. Ціна.....10 ц.
 12. Цвітня, 1908. (Про Січиньського і По-
 тоцького)8 ц.
 Гей, хто Русин, допоможіть! В сій книжочці о-
 писані віршом терпіня наших рідних в
 старім краю підчас теперішньої війни.
 Ціна5 ц.
 Війна а завдання українського робітництва.
 В сій брошурці сказано, яке становище
 повинен займати український робітник
 супроти війни. Ціна.....5 ц.

При замовленю не забудьте додати 6 цен-
 тів на 6 Шевченківських Перепианих Листів —
 видимий знак, що Ви Українець.

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Seranton, Pa.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

Се правдива українська народна
робітнича організація в Америці.

Заснована вона доперва з кінцем
1910 року, а вже числить тисячі членів
по всіх закутинах широкої американ-
ської землі.

Руський Народний Союз поставив
собі цілию згуртувати всіх Українців в
Америці без огляду на їх переконання
релігійні та політичні та нести їм поміч
моральну і матеріальну.

Вступайте до Р. Н. Союзу і ви сей-
час. Єслиж нема відділу Руського На-
родного Союзу у вашій місцевости, по-
старайтеся самі такий відділ у себе
заложити.

Лише пять членів потреба щоби
з'організувати відділ.

Пишіть на таку адресу:

RUTHENIAN NATIONAL UNION

524-530 Olive Street, Scranton, Pa.

ЧИ ВИ Є ПЕРЕДПЛАТНИКОМ

“НАРОДНОЇ ВОЛІ” ?

Коли ще сеї часописи не передплачуєте,
то зачніть передплачувати її сейчас.

“НАРОДНА ВОЛЯ” є одною з найбільших українських часописів в новім і старім краю.

“НАРОДНА ВОЛЯ” виходить три рази тижнево
— в вівторок, четвер і суботу.

“НАРОДНА ВОЛЯ” подає цікаві новини американські і красві, суспільно-наукові розвідки і все, що дотичить життя українського робочого народа в Америці і на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

В Злучених Державах на цілий рік\$2.50

В Злучених Державах на пів року\$1.25

До Канади і Старого Краю на цілий рік ...\$3.00

До Канади і Старого Краю на пів року ...\$1.50

Гроші належить вислати враз з замовленням на поштовий або експресовий моні-ордер або в режістрованім листі на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Scranton, Pa.